OMLADINSKA KNJIŽNICA DOMA IN ŠOLE

IVO KOZAR
=ČANIN=
MATI ČEKA

SLOVO

16030

OMLADINSKA KNJIŽNICA DOMA I ŠKOLE

PRILOG ČASOPISU „DOM I ŠKOLA“

GLAVNI UREDNIK: JOSIP BUTORAC, GRADSKI ŠKOLSKI NADZORNIK. ODGOVORNI UREDNIK: IVO KOZARČANIN. ILUSTRIRAO PROF. KAMILO RUŽIČKA. NACRT ZA KORICE M. ZAGOTTA. ŠTAMPARIJA LADISLAVA JANZONA. COPYRIGHT BY „SLOVO“, ZAGREB 1934.

IVO KOZARČANIN

MATI ČEKA

IZDANJE „SLOVO“ ZAGREB

DIJETE UOČI BOŽIĆA

Kuda se danas, mati, svi ljudi tako žure,
kao da ih negdje nešto silno i lijepo čeka?
Zašto tramvaji tako svečano šinjama jure,
koje su pune snijega, sasvim bijela i meka?

Znaš li ti možda, mati, čemu se vesele oni?
Hoće li k njima gosti dragi večeras doći,
kad na crkvenom tornju zvono počne da zvoni,
čijem se dolasku sada raduju još prije noći?

Ili se opet vesele sasvim drugome čemu,
pa nose borove grane i omote u šarenu papiru?
Zašto ni jedan od njih u našu sobu nijemu
ne uđe okićen snijegom (svečan i tih u miru)?

Možda se boje tebe, što kašlješ često tako,
ili nas zato ne vole, što nam je u sobi zima?
Zašto nam onda pričaju priče, lijepe jako,
da Božić s darovima dolazi u goste svima?

Ja mislim, da bi tad morao i k nama u kuću doći,
da svima darove donese, a ne tek onom, tko ima.
Zašto se u tvome oku, mati, u ovoj noći,
suza žalosna jedna stala da blista i klima?

MATI ČEKA

Jedna je mokra, velika pahulja snijega pala na prozor. Staklo se, prevučeno tankom maglicom, orosilo blistavom suzom. Nju je ugrijao materin topao dah, pa se lagano spustila niz okvir.

Mati je čekala.

Ona je privukla stolicu do prozora i zakopala glavu među dlanove. Napolju je padao mek, mokar snijeg, koji je tiho pokrivao dvorište i ulicu. U sobi je bilo tamno i tužno. Živjela je samo ura, koja je zamišljeno brojila nevidljive sate. U peći je gorjela vatra modrim i rumenim plamenovima, koji su igrali po tamnom zidu. Čulo se, kako turobno cvili vlažna cjepanica, a plamen tromo liže stijene.

Mati je čekala mene.

Netko je udario dvorišnom kapijom. Zarežao je pas, a koraci su pošli uza stube.

Mati je ustala.

Koraci su umukli. Vrata udariše jače, nego obično. Sigurno ih je povukla ruka, koja je bila zlovoljna, jer je u tami i mećavi zabludjela.

Ipak je mati oživjela.

Pošla je do peći i bacila dvije nove cjepanice u vatru. Plamen postade ljubičast i brzo se razgori, zacvilivši jače. On je osvijetlio uru.

Osam sati.

Mati se zamislila:

Gdje je tako dugo?

Uvijek je u to vrijeme već bio kod kuće?

Da mu se nije što desilo?

Da ga nije snijeg zasuo?

U sobi je bilo toplo. Knjige su na ormaru požutjele. Slike po zidovima dobiše rumena lica. Mati je opet pošla do prozora i zagledala se u noć. Fe-

njer na ćošku ulice imao je snježnu kapu, kroz koju mu je lice izgledalo zeleno. Tanak trak dima dovukao se iz peći, koja nije bila sasvim zatvorena, pa je mati zakašljala. Ona je kašljala triput. Tada je i njezino lice pocrvenilo, kao lica svetica na zidu.

Nekad materi nije smetao svaki tračak dima, već je mogla dugo sjediti uz peć i duvati u vatru, koja se nije htjela razgorjeti.

Ali to je bilo nekada.

Tada mati nije čekala mene.

Mati je razgovarala sama sa sobom:

Sigurno su ga zadržali, dok snijeg malo popusti? Moguće mu i nije bilo ugodno samom u tu mećavu? Mrak je, ne vidi se put, pa se bojao, da ne zabludi.

Opet je u dvorištu zarežalo pseto, ali sada nije nitko otvarao vrata. Samo je pas dugo lajao i uzbunio i pse po drugim dvorištima.

Mati se uplašila.

Isto su tako režali psi i one noći, kad je oca čekala do zore. (Ujutro su ga donijeli).

Strah se došuljao iz tamnih uglova u materino srce, koje je obuhvatio dugačkim, koščatim prstima; oni su stezali do krvi. Ispružila je ruku, da se obrani, a vjetar mekano udari u prozor. U sobi nastade mrtva tišina.

Mati, užasnuta, potraži svjetiljku.

Ura udari posljednji put i stane. Bilo je točno osam i četvrt.

Isto je tako bilo i one noći, kad oca nije dočekala.

Mati zarije glavu u ruke.

Bilo je točno pred deset godina, u zimi, koja je bila isto tako puna snijega, kao i ova. Svu večer su oblaci plovili nad gradom, bijeli i teški, spuštajući se sve niže i niže. Pod mrak je sve pobijelilo: i ulice i kuće i nebo nad njima.

Otac je radio na drugoj strani grada, morao je svaki dan prevaliti dva sata hoda, ujutro tamo, a uvečer natrag. Mati je prala rublje za birtiju, ku-

hala jelo i spremala brata i mene u školu. Uvečer, dok bismo mi već davno spavali, krpala je uz svijeću čarape i (potičući vatru) čekala oca.

Oca nije često bilo do kasno u noć. On bi prozebao preko dana, kako je sam pripovijedao, pa se navraćao usput u vinotočja, da se malo ugrije. Nosio je uvijek šal oko vrata i plavo odijelo, pa je izgledao velik i jak u noći.

Materi nije nikada bilo lijepo. Sav dan mučila se radeći za sve nas, a u noći je dolazio otac i prave bi se muke tek tada počinjale.

— Gdje si tako dugo?

Otac je teturao preko stuba i zaudarao na vino i zimu. Unosio je u sobu gomile snijega, na cipelama i nogavicama hlača, koji se u sobi žurno topio i pravio velike, prljave mlake. Dok je svlačio cipele, on je tiho psovao:

— Već si počela. Nisam se još ni ugrijao.

Mati je gledala mutnim očima, bez sjaja i topline.

— Gdje si opet bio?

— U birtiji.

Tada je mati bez riječi odlazila u drugu sobu, jer se otac porugljivo smijao puneći uzduh vinskim dahom. On je šutke večerao, sjedao pred peć i palio lulu. Kad bi je ispušio, ugasio bi svijetlo i oteturao u krevet. Još dugo iza toga čula bi mati, kako škripi zubima i prevrće teško tijelo iz jednog položaja u drugi.

Kad će to već jedanput prestati?

Zar ne osjeća sam, koliko svi drugi pate zbog njega i da ono, što im on nedjeljno dade za izdržavanje, nije dovoljno ni za njega samoga?

Kuda to vodi?

Pa nije ni ona, mati, marva, koja će za sve tegliti, sve dvoriti i koju će zato svi žderati? Ipak! Valjda i ona ima toliko čovječanskih prava, da se bar noću odmara, kad već mora cijeli dan ribati masne birtijske ubruse i pregače, kuhati vječno jedno isto jelo i krpati čarape i odjeću, koja je već davno neupotrebljiva.

Zar on ne vidi, da bi s tim, što svake nedjelje zapije, mogli već toliko toga nabaviti, da sada ne bi morali po tuđim stanovima stanovati, već bi imali svoju kuću i u njoj sve, što im za prvu nuždu treba?

Što će onda biti, kad jednoga dana više ne bude mogao raditi, ili mu se što desi na poslu, što će ga onesposobiti za daljnji rad?

Hoće li onda ona, mati, morati da zaradi i njemu za vino, jer on ne će moći sam, a jer je to od njega, u ovih dvadeset godina, otkako su zajedno, zaslužila?

No onda se jedne noći desilo, da oca nije bilo ne samo do ponoći, nego i poslije ponoći. Mek i mokar pahuljao je niz oblake snijeg; zeleno su se blistali plinski fenjeri po ulicama; i čuli su se vlakovi, kako mučno sopću u noći metalnim plućima. Dvaput se već vatra ugasila u peći, pa ju je dvaput mati opet naložila. Sva je kuća spavala, samo je pseto od časa do časa zatulilo u dvorištu (ne mogavši zaspati od zime), a mati čekala u sobi, zgurena u stolici uz svjetiljku, koja je dogarala i zaudarala po krpi.

Gdje je tako dugo?

Tko ga je toliko zadržao u birtiji, da ni poslije ponoći ne će da dođe kući, a znade da ga čekaju i da su u brizi zbog njega?

Dizala se mati iz stolice i šetala sobom iz jednog ugla u drugi. Kadgod bi pas jače zalajao, trčala bi k prozoru i gledala u noć, neprozirnu od teške, snježne bjeline, koja ju je zasula.

Neka se gdje sruši onako pijan, ne će se moći iskopati iz snijega; samo će ga ujutro naći smrznuta. Zar mu zbilja nije stalo ni do koga, ni do samoga sebe? I zašto je onda nju vezao sa sobom?

Sve jače i jače zaudarala je svjetiljka, pa je mati potražila bocu s petrolejem, da je napuni. Plamen je opet zaplamsao, žućkast i nujan, ližući vrućim jezikom po čađavom staklu.

Što ih muči toliko; što njima drugima ne da

spavati, kad već on ne će? Zar hoće uistinu, da joj i ovo nešto snage, što još ima, ishlapi, pa da onda lipše u ubožnici, ili, kao prosjak, u tuđem sjeniku, prepustivši neodraslu djecu samu sebi?

Šta on misli?

Da li on uopće što misli?

S vremenom se u materino srce uvlačila sumnja. Teško da bi on tako dugo ostao u birtiji, kad to nije nikada dosada običavao. Tko zna, što se njemu desilo i gdje mu se to desilo? Moguće je još na poslu stradao, pa je i ostao tamo, ili su ga prevezli u bolnicu, a oni ovdje ništa i ne slute?

Bacila je nekoliko novih cjepanica u vatru i zapiljila grozničave oči, oivičene tamnim podočnjacima, u uru. Bila su dva sata.

Zalajalo je pseto blizu, pod prozorom, kao da goni svog velikog, nevidljivog neprijatelja, zimu, kome nikako ne može nauditi. Pahulje su zasule stakla na prozorima i sjedile na okvirima, kao male, bijele ptice.

Što sada?

Otvorila je prozor i zagledala se u noć, ali nije vidjela ni koraka pred očima. Vjetar se provuče između stijena i njezine glave i uđe u sobu. On udari u zidove, zacvili u dimnjaku i ugasi uplašeno svjetlo. Oblak pahulja obavije mater i skide je s prozora. Teškom ga je mukom zatvorila.

Ogleda se po sobi.

Mrak ju je gledao iz svih kutova pružajući sablasne, velike ruke za njom. Negdje je u zidu samrtno zacvilio štakor grebući po nečemu rđavom.

Sigurno se otac napio i pao u snijeg, ne videći puta, pa se sada smrzava. Možda je već pomodrio, a ona sjedi tu, u sobi, mjesto da ode onamo i pogleda? Moguće će ga još naći?

Mati pođe po ogrtač, a zidovi se zanjišu za njom. Iz peći pruži vatra tanke, rumene prste i dosegne mater.

Začas je mati izjurila iz kuće, crna, u dugom ogrtaču, pa ubasala u duboki snijeg.

Kad sam ja sunuo za njom, probuđen njezinim koracima i vjetrom, koji je ušao u sobu, bila je već pobijelila.

U zoru smo se oboje vratili, prvi ja, a za mnom ona. Otac nije došao s nama.

Njega su tek pred podne donijeli.

On je imao veliku, duboku ranu preko lica, gdje ga je udarila šinja, pa zdrobljen grudni koš, sav pun zgrušane, crne krvi i slomljenih rebara.

Tada je mati počela kašljati. Prevrtala je nasapunane ubruse, nagnuta nad korito, kašljući. Kuhala je kupus ili krpala čarape i kašljala. Glas joj se polako počeo mijenjati. Postao je tamniji, hrapaviji; u njega se sve više slijegala gorčina.

Kad je prvi put bila kod doktora, vratila se natrag zamišljena i tužna. Više nije imala kolobare pod očima (jer nije bilo oca, da ga čeka), ali joj sada jagodice pocrveniše i iskočiše u licu. Polako joj poče kosa sijediti. Korak joj postade starački.

Svake nedjelje odlazila je na očev grob i vraćala se u prvi mrak, umotana u svoj crni šal i crni rubac, iz koga joj je virilo samo mršavo, rumeno lice sa zakrvavljenim jagodicama.

U večeri, dok smo zajedno čekali brata, koji je radio u blizoj tvornici, njezina se glava uvijek gubila u polutami, a meni se činilo, da vidim kroz nju. Slušali smo vatru u peći i gledali plamenove po zidovima, dok mene ne bi svladao san, pa bi me tjerala u krevet. Tada je ostajala uz prozor sama, pognuta i tužna, kao veliki, mršavi upitnik.

Prolazile su godine: jedna za drugom i jedna kao druga.

Već ih je pet prošlo.

Brata je sada trebalo dulje čekati. Odrastao je, pa je radio preko običnog rada još nekoliko sati, da zaradi nešto i za sebe.

A mati je čekala.

Još je slabija bila. Ruke joj postadoše žute i tanke, kao dvije voštanice, a kosa joj sasvim po-

bijeli. I sada je svake nedjelje odlazila na groblje kiteći očev grob ružama i paleći svijeće svakog malo većeg blagdana. To su bile obične svijeće od dinara ili najviše dva dinara. Mati je tvrdila, da ih uzima zato tako male, da može sačekati, dok dogore. Inače bi ih vjetar ili kiša pogasili, ili bi ih tko odnio.

A godine su prolazile.

Već ih je šest prošlo.

One su bježale nad našim gradom i milovale svojim mekim dlanovima mater po uvelu licu i sijedim pramovima.

Prolazila su proljeća, ljeta, jeseni i zime.

Brata je trebalo sve dulje čekati.

Svake je godine sve više radio.

Nije bio sličan ocu. Bio je manji od njega i mnogo širi. On nije ostajao u vinotočjima, niti se gdje drugdje grijao poslije rada, već je svu svoju plaću davao materi. Ako je zaradio što više preko obične plaće, kupovao je sebi zato odjeću ili obuću i vodio mene u kinematograf.

I ja sam već bio velik. Bio sam visok, kao i mati, samo su mi ramena bila uska i ruke tanke.

Mati je govorila, da sam sličan ocu.

Za brata je tvrdila, da je sličan njoj.

Brat je bio bolji od mene. On nije nikada rekao materi ni jedne žalne riječi, iako je izdržavao i nju i mene i imao na to pravo. A ja sam se već sada znao s njom posvađati.

Mati se mene sve više bojala.

Ne bi bilo dobro, da se bratu što desi, a ona da ostane sama sa mnom. Muku bi ona tada mučila.

Kad sam ja dugo u noć čitao, dolazila je ona i prigovarala:

Zašto ne spavam?

Ne mogu.

Zar ne vidim da trošim petrolej?

Zar je petrolej tako skup?

Kad bih ga ja kupovao, onda bih ga već znao čuvati. Ovako je lako, iza tuđih leđa?

Kako to ona misli iza tuđih leđa?

Što se pravim glup?

Ja se ne pravim glup.

Osim toga i sebi škodim. Kvarim oči i postajem rastrešen od tih bedastih knjiga. Kad bi nešto vrijedile, onda bih ih sigurno bacio. Ovako, kad mi samo štetu nanose, ne ću da ih ostavim.

Kako bi knjige mogle biti bedaste? Ako ona ne zna njihovu vrijednost, ja joj nisam kriv. To je kriv njezin otac, koji je nije bolje naučio.

Je li njezin otac kriv i meni, što sam takav?

Kakav?

Zar se tako sa svojom materom govori? Ona me je othranila, njezino sam mlijeko sisao i njezine noći trošio, a sad joj ovako zahvaljujem?

Mati bi počinjala da plače.

S bratom nije nikada imala sukoba. Ni kad je brat zakasnio.

Gdje je bio tako dugo?

Ostao je dva sata dulje.

Da mu podgrije večeru?

Dobro je i ovako.

Brat se nije upuštao u prepirku. Ni sa mnom. On je bio gladan, ozebao i umoran. Pojeo je svoju večeru i odlazio spavati. Ugasio bi mi svijetlo, koliko god se ja bunio.

Zašto gasi?

Šteta petroleja.

Kad jedanput budem ja zarađivao, tada ću mu vratiti.

Mnogo toga ću mu tako i tako imati da vratim.

Tada je došao dan, kad je brat otišao u vojsku, da odsluži devet mjeseci, svoj vojnički rok. Pratili smo ga na kolodvor. Ja sam otišao, a mati je ostala uz njega do odlaska vlaka.

— Šta ću ja sada bez tebe? — pitala je ona.

Brat je tupo gledao nekuda preko ljudskih glava i bio bljeđi, nego obično.

— A šta ja znam, mati.

Bila je još slabija, u svom crnom šalu i marami.

Bilo je proljeće i topio se snijeg. Vrapci su vikali u tek propupalim kestenovima; ljudi su bili veseli i blatni.

— Prati rublje više ne mogu.

— Valjda će on nešto zaraditi?

Mati se vraćala natrag i posrtala na skliskom putu. Potok je bio pun žute, snažne vode, koja je derala obale. Jablanovi su dobili meku, zelenu grivu.

Što će ona sada?

Svi su je ostavili.

Dolaze opet dani čekanja.

I čekala je.

Došlo je prvo pismo:

Pozdravlja nas mnogo. Nije mu baš loše. Kako je kod nas?

Došlo je drugo. Ono je bilo kraće:

Jesam li ja našao kakav posao? Kako se vladam prema materi?

Ali je zato treće bilo dulje:

Na vježbi se prehladio. Ima groznicu. Sad je u bolnici. Ne zna, šta je to s njim. Izgleda da je ozbiljno. Ali neka se mati ne brine. Doktor veli, da je on izdržljiv i da to nije ništa za njega.

Mati je sačekala i četvrto pismo. Ono je bilo najkraće:

Ako mati ikako može, neka dođe!

Mati nije nikako mogla da dođe. Ali nije više čekala.

Znala je.

Peto je pismo napisala tuđa ruka.

Padale su pahulje na prozor i sve ga više zasipale. Okviri su već sasvim pobijelili. Kroz njih je virila mati iz polutamne sobe u noć punu mraka i mećave, a vatra ju je milovala rumenim, mekim plamenovima. Jablanovi u drvoredu bili su golemi, bijeli gorostasi s teškim, crnim trupovima. Oni su vitlali rukama zamišljeno u noć, dozivajući nekoga čeznutljivo.

Mati je čekala.

Ona je čekala mene.

Svi su je već ostavili. U toploj utrobi zemlje počivaju njezini mili i dragi. Materine oči postaju sjetne; tuga joj se prosipa po čelu. Tamo će se i ona smiriti. Tamo će prestati kašalj; tamo ne će više nikoga morati da čeka. Ni doktoru ne će morati ići svake srijede, da joj mrcvari pluća. Nikoga neće više biti, tko bi je mučio. Sve će spasti s nje, pa će mir savršen zavladati u njoj, kao u dubljini zelenog, tihog bunara, kud ni sunčano svijetlo ne dopire. A ona tako želi mir!

Ali što će onda biti sa mnom?

Opet se mati boji; mrak joj se navlači na oči.

— On mi je još jedini ostao. Drži me u životu, kao korijenje stablo. Kakav je, takav je, ali je ipak moj. Jedino moje, što još, osamljena, imam. Što će biti od njega, kad ostane sasvim sam, pa ne bude ni mene, da ga vodim kroz život? Moguće će mu biti drago, da me više ne mora hraniti? Moguće će biti sretan, što je slobodan i što može raditi, štogod poželi?

Vjetar udari rukom (u snježnoj rukavici) u prozor. Naglo plane vatra u peći i sjeti mater, da ura stoji i da već mora da je vrlo kasno:

— Gdje je tako dugo?

Zaprepasti se mati od pomisli, da bi se meni nešto desilo. Da je i ja ostavim, pa da onda ona ostane sama. Da joj zbilja ne preostane ništa drugo, nego da prebaci torbu preko ramena i pođe od kuće do kuće.

Materina se glava spusti, teška, kao olovo.

Zar je zbilja kraj?

Zar je zbilja njezino posljednje utočište ubožnica?

Netko je naglo zalupio dvorišnom kapijom i pojurio uza stube. Mati je čula, kako grozničavo lupa po vratima.

— Tko je?

Materin je glas bio jeziv. Užasnuta slutnjom,

koja se u njoj rodila, pritisnula je lice uz studena vrata, kroz čije je pukotine ulazio vjetar.

— Otvorite!

Mati je ponovila:

— Tko je?

Glas je napolju govorio užurbano i uzbudeno:

— Otvorite brzo. Dovezli smo vašega sina. Da ga unesemo.

ŠUMA ŠUMI

Jeste li vidjeli, kuda je tako naglo nestalo sunce, spustivši se zakrvavljeno iza bregova?

Pošao sam za njim, sav modar od predvečerja, ali mi je pobjeglo s tolikom brzinom, da me je spopao strah. Našao sam se u šumi, omotan tamom, a sva stabla pružiše goleme, čvoraste ruke za mnom.

— Kuda ćeš?

Nisam znao, što da im odgovorim. Noge su mi zadrhtale, a oči mi se otvoriše, velike i pune zebnje.

— Koga tražiš?

— Sunce.

Stabla su zarzala tresući zelene grive. Tako je sablasan bio taj smijeh, da sam svom snagom nagnuo u bijeg zapinjući bosim nogama u rosnu bujad i guste koprive. Ali na čistini me stigoše. Tamo me hrast obori udarcem pesnice.

— Da se nisi usudio više ni maknuti!

Svu noć sam ostao u šumi (pognut pod njegovim orijaškim koljenima), a svu noć je šuma šumjela, blistava od rose i zvijezda, koje su padale u nju. Ni oka nisam zatvorio, samo su mi se trepavice ukočile od jeze i noge porumenile od studeni.

Ali mi nije žao, što me je šuma zarobila. Toliko sam toga novoga doznao u noći, što dosada nisam znao, da bih zato žrtvovao i godinu dana svoga života, a ne samo jednu noć.

Sedam drvosječa uspelo se u zoru na brijeg sa sjekirama u rukama i torbama na leđima. Do podne su oborili četiri mlade bukve i dva jasena,

otesali ih i zaboli u zemlju, a poslije podne počeše plesti od granja stijene. Htjeli su da do noći podignu kolibu, da ne noćivaju pod vedrim nebom.

To je bilo prvi put da su u šumu došli ljudi. Zato se šuma uplašila šuteći cijeli dan usplahirena i nesposobna za svaki otpor. Stablo se naginjalo stablu, bojažljivo se zagledalo jedno drugome u oči, ali nitko nije pisnuo ni riječi. Kukavica je pobjegla još dublje u šumu i nije se oglasila ni najtišim šumom krila. Kos se okamenio na grani, crn i smiješan u svom strahu, od koga mu je žuti kljun potamnio, a oči se sneveselile. Smirili su se djetlovi i žune, sove se mrgodno uvukle u svoja mračna duplja, pa ni zec se nije usudio maknuti sa svoga ležaja čučeći cijeli dan u njemu gladan. Nitko toga dana nije pohodio izvor, koji je pjevušio i dozivao, nudeći studenu, bistru vodu. Tko zna, gdje su se napili jeleni i srne, pa kuda se sve vladar šume, mrki, krvoločni vepar, toga dana skitao, samo da se ne sretne s ljudima i ne izazove kavgu.

— Tko su ti neobični stranci i što traže među nama?

Šuma je razmišljala, plaha i velika, zabrinuta za sudbinu svoju i svojih stanovnika, čiji je život, dolaskom ljudi, ugrožen.

— Zašto se nisu prijavili? Kakovim to čudnovatim govorom govore? Tko im daje pravo, da nam otimaju naše bukve i jasenove, da prolijevaju našu krv i da od našeg mesa i kosti grade sebi svoje smiješne krletke?

Ali ljudi nisu marili za to, već su marljivo radili dovršujući sebi kolibu, a šuma se nije usudila postaviti glasno pitanja, iako je osjećala, da joj je učinjena velika nepravda. Doskora su zidovi bili gotovi i zamirisali svježinom i mladim, sočnim drvom. Kad se sunce primače zapadu (pocrvenivši, tko zna, zašto), ljudi svršiše i krov i nabiše ga na kolibu. Tada nakupiše suvaraka i trijeśća, što im je ostalo, dok su tesali grane, pa naložiše veliku vatru, koja osvijetli okolicu krvavim svijetlom.

— Šta je to? — zaprepastila se šuma, ukočivši se i problijedivši, kao mrtvac. — Kako su to samo učinili?

No ljudi i opet nisu čuli šumina pitanja, koja, osim toga, nisu ni razumjeli. Dvojica od njih uzeše puške sa sobom i pođoše u unutrašnjost. Ne prođe ni toliko vremena, da bi nekoliko puta dlanom o dlan udario, a oni se vratiše noseći ubijenu srnu.

— Dobra lovina, — reče stariji od njih petorice, koji su sjedili oko vatre. — Još je sasvim mlada, a teška je, kao da ima tri godine. Bit će odlična pečenka. Jeste li priredili ražanj?

Nabiše srnu na ražanj i postaviše je nad vatru. Najviši od njih, koji je bio najljepše odjeven i izgledao kao vođa, izvadi iz torbe lonac, uspe u njega četiri pregršti graha i pristavi ga k vatri. On zapovjedi jednome malome, s riđim brkovima, da donese vode. Kad ovaj posluša nalog, napuni lonac do vrha vodom, a tada se sva sedmorica izvališe na travu uz vatru, zadimiše lule i (okrećući pomalo ražanj) čekahu večeru.

— Dosta smo mi danas napravili, — reče onaj najviši, koji je izgledao kao vođa. — Dobro je išlo.

— Ali smo zato i pošteno radili, — nasmije se drugi. — Čisto više ne osjećam ruke, kao da i nisu moje.

— Glavno je, da je koliba gotova, a sutra ćemo nastaviti posao. Do jutra ima vremena da se odmorimo. A drva je ovdje dosta dobroga, da ne možemo bolje poželjeti. Pod sretnom smo se zvijezdom rodili.

Kad bi večera gotova, večeraše, a zatim se, jedan po jedan, uvukoše u kolibu, utrnuvši prije brižno vatru i ponijevši i ostatke srne sa sobom, gdje doskora usnuše, rčući glasno i duboko. Bili su umorni i iscrpljeni, koliba je svježe mirisala, a mahovina, koju su prostrli za ležaj, dozivala mekoćom. Nad njima su blago titrale zvijezde i rosa padala tiho i nečujno.

Tek kad i posljednji čovjek usne i tišina omota kolibu pamučnim velom, usudi se šuma protegnuti malo ukočene udove. Stabla digoše glave jedno za drugim i pogledaše se dugim, zaprepaštenim pogledima. Tim istim pogledima pogledale su se i ptice u rosnom, blistavom granju (ne mogavši usnuti), pa životinje u grmlju i na čistinama. Čak i kukci i noćni leptiri, koji proletješe svilenim krilima, stadoše kod kolibe, kao začarani.

— Ovakovo nešto još nisam doživio, — reče netko na glas, a svi se zaprepastiše od tolike smjelosti.

— Ako se probude od naših glasova?

Pitanje plašljivo zadrhta u mraku i ostane bez odgovora. Samo sova zlobno krikne, izletjevši iz duba:

— Ku! kuku! Kukavice!

— Tko je kukavica? —uzbuni se šuma.

Pomalo se šuma poče puniti glasovima. Sve uočljivije uzrujavali su se stanovnici. Svaki je htio imati riječ, a budući da svi nisu mogli govoriti u isti čas, nastade uzbuna. Jedan je sokolio drugoga, jedno se stablo ugledalo na drugo, pa doskora svi postadoše hrabri. Počeše padati prijetnje na račun ljudi, koji su se, kao vampiri, dovukli u šumu, da zagospodare njom.

— Podlaci!

— Krvopije!

— Otkud im pravo da ubijaju našu braću? Tko su oni, ta smiješna, dvonožna čudovišta s golim licima i granama, koje izbacuju smrt?

— Hu! huhu! — vikala je sova, cereći se gadno i obilazeći oko malih ptica, šćućurenih u gnijezdima. — Tako, tako! Ne će nama makar tko gospodariti!

Tada zabrujaše stabla, najčasniji i najuvaženiji šumski stanovnici, koje su ljudi najjače oštetili, otevši im šest drugova i izmrcvarivši ih na mrtvo ime. Od njihovih glasova prenuše se iz sna tek procvale ciklame i imele u mahovini, dosada blaženo snijući, a jedna šojka preplašeno poleti uvis. Svi naslutiše, da će se sada vijećati ozbiljno.

— Treba ljudima pokazati, tko smo mi. Ne damo se bez borbe. Nikome.

Vepar, obilazeći sav dan šumu, ponižen u svom vladarskom dostojanstvu, zarokće krvnički iz džbuna gloga:

— Poklat ćemo ih!

Opet zabrujaše stabla. Sva šuma zašumi, prijeteći ledeno. Učini se, kao da nešto teško, zloslutno visi u uzduhu,

— Uništimo ih.

Šuma se kupila u bojne redove. Jelen samac s ponosnim rogovima i plemenitim gležnjevima, divokoze i srne, zečevi, oklopivši ušesa, lisice i jazavci, dva mršava, gladna vuka, koje je, inače, šuma prezirala, pa cijela povorka ptica. S mržnjom se svinuše grane na drveću. Glog, šipak i trnina pružiše otrovne nokte. Zmije siknuše na vrhovima busenja:

— Pokoljimo ih!

Pred kolibom se pušio još samo jedan ugarak. Pištao je opominjući na opasnost i od časa od časa planuo modrikastim plamenom. Njega ugasiše bezbrojne noge, koje navališe na kolibu. Urlik užasan prodere noć, razletjevši se okolo; zastane, naboden na oštro trnje džbunja, spremnog za borbu.

Samo su dva čovjeka izašla živa iz kolibe. Najviši, koji im je bio vođa, uspije da se probije, a za njim je šepao tesar s riđim brkovima. Oni jurnuše u noć, a grane navališe na njih snažnim rukama. Mjesec ih polije žitkim, mrtvačkim srebrom, od koga posrnuše i kriknuše prodorno.

— Pomoć! — dahne riđi, ali mu visoki nije mogao pomoći. On je zgazio riđovku, koja se svinula u travi, pa jurnuo šumom, brz i okretan, s puškom u ruci i nožem u zubima. Trnine mu oderaše kožu, glog ga ubode u oko, a grane mu skidoše i posljednje krpe odijela. Čovjek zatetura, ali

ne zastade. Imao je jaku volju, koja ga je tjerala naprijed.

— Huhu! — viknula je sablasno sova nad njim, ali ju je on oborio puškom. Dotrčao je do ruba, otkuda je u dolinu vodila blaga strmina. Spusti se naglo, ali ga veliko stablo dosegne snažnim zamahom. Zatetura i surva se bez glasa. U dolini ga mjesečina nađe ukočenog, sa smrvljenom lubanjom.

Zar zbilja niste vidjeli, kuda je nestalo sunce, koje se narančasto-krvavo spustilo iza bregova?

Nije mi žao, što sam ga pošao tražiti i što me je šuma zarobila, jer sam u jednu jedinu noć doznao toliko, koliko drugi ljudi ne mogu doznati cijeloga života.

Potrčite večeras za suncem, kad bude zalazilo; moguće će vam se desiti isto, što i meni, a tada ćete mi biti mnogo zahvalni.

Toliko ćete toga naučiti, o čemu dosada niste imali ni pojma.

Zaustavit će vas šuma i pričat će vam svu noć svoje duge, osebujne priče, pune tihe tuge.

Noć će vam pokvasiti kose rosom i utkati vam zvijezde u oči, a noge će vam, bose, porumeniti od studeni.

Vratit ćete se u zoru kući, blijedi i ozebli, s mnogo žalosti u očima, a šuma će za vama da šumi.

Da šumi dugo.

VINOGRADI ZORE

U suton, kad se miješa svjetlost s mrakom i prve se zvijezde pale nad vrhovima osamljenih bregova, zaredao je mali, blijedi dječak s torbom na ramenu i batinom u ruci od kuće do kuće moleći za prenoćište tankim, bolježljivim glasom.

— Noć je hladna, — molio je on. — Pluća me bole i kašalj me davi. Bojim se sam u noći. Tako su crne sjene, a neka me sablasna ruka grabi za grkljan. Smrt bezuba me goni.

Ljudi su se vratili s polja, a dvorišta i hambari teško su dîsali pod golemim teretom kukuruza i bundeva. Oni su sjedili za večerom, ili su, pušeći lule, motrili, naslonjeni na dovratke, kako vijuga prašna cesta među kućama, a jesen mekom rukom trese riđe krošnje, blistave od večernje rose.

— Zar nemaš nikoga svoga? — pitali su oni dječaka i slušali vjetar, kako, šupalj i pun slutnje, ide nad krovovima.

Dječak je imao rumene jagodice, a kad je govorio, oči su mu, od te rumeni, na rubovima dobivale grozničav, sljepački sjaj.

— Svi su mi pomrli... davno... Otišao sam iz svog sela, jer me nisu htjeli hraniti, a bolestan sam i ne mogu da im odradim ono, što potroše za me.

Ljudi su puštali dugačke, plave dimove iz lula.

— Od skitnje si bolestan, — govorili su oni. — Da radiš i živiš među ljudima, prošla bi te već bolest.

— Onda sam i obolio, dok sam bio među ljudima. Tjerali su me da čuvam goveda, bosog i u

prnjama, po kišama u kasnu jesen, kad ni pseto ne će iz kuće. Odonda kašljem. Kad sam umoran, a nagnem se naprijed, navali mi uvijek krv na usta. A ja se tako bojim.

Tada su ljudi, jedan po jedan, odlazili s kućnih pragova i slijegali ravnodušno ramenima:

— Nama je žao, ali mi ti ne možemo pomoći. Gdje da ti damo prenoćište, kad ni sami za se nemamo dovoljno? Pustimo li te samoga, ukrast ćeš sve, što ti pod ruku dođe. Među ljude te ne možemo pustiti, otrovat ćeš tom svojom bolešću i nas. Idi onima, koji su bogati, a ne muči nas, sirotinju, koji imamo i svoje brige dosta.

Tjerali su tako dječaka od kuće do kuće, bogati i siromašni, bojeći ga se i ravnodušni za sav svijet osim sebe, a on je molio i molio, pa mu je glas bivao sve tiši i sablasniji.

— Ljudi, dobri ljudi, kako ću ja u noći bez krova? Jesen je sada, a noći su hladne? Zar srca nemate?

— Tko si ti nama, da bismo imali srca za te?

— Dijete sam, brat sam vam, svi smo mi ljudi braća. Oblači se, kiša bi još noćas mogla udariti. Prokisnut ću i ne ću zore dočekati.

— Svi mi moramo umrijeti.

— Ali ja sam još tako mlad.

— Sam si sebi kriv.

Kod posljednje kuće dječaka spopade očajanje, koje mu dade nadnaravnu hrabrost. On se okrene selu i viče, a glas mu, dosada tih i bolan, postaje odjedanput golem i prijeteći.

— Vi niste ljudi! — viče on. — Vi ste zvijeri! Kako se ne stidite? Zar vi mislite, da će vam uvijek tako lijepo biti u životu? Okajat ćete vi to već, samo se strpite. Doći će vrijeme, kad ćete požaliti, što ste večeras odbili bolesna, nedorasla prosjaka. Ali tada će biti kasno!

I odmah zatim nagne u bijeg, koliko su mu dopuštale noge, jer su ljudi pustili paščad za njim, a djeca se skupila, da ga kamenjem i batinama otje-

raju. U noći je nastavio put prašnom, vijugavom cestom, a oblaci su se spuštali sve niže, gomilajući se nebom, kao velike, crne ptice. Hladan dah prošao je poljem, oledenivši čaške jesenskih cvjetova i njegove gole udove.

— Kuda ću sada? — upitao se on plačno, a suza, kao topla kap rose, zablista se u njegovu velikom, sušičavom oku među rumenim jagodicama. — Što ću, uhvati li me kiša?

Zastao je i zagledao se u noć sve crnju i mrak sve gušći. Za njim je ostalo selo, iz kog su mu se mrko prijetili osvijetljeni prozori i dugačke kućne sjene, ocrtane na rubovima taraba. S jedne strane ceste gledale su ga požutjele jesenske livade i pokošena strništa. S druge strane kočio se brijeg i crn oblak nad njim, kao golemo nečije čelo. A po brijegu pali vinogradi, modri, zreli i sočni, pa zamirisali grožđem, toplo i drugarski.

— Kuda ćeš, blijedi druže? — upitali su oni. — Što si tako tužan? Zar te žalosti selo i ljudi, koji su te odbili? Nisi ti ni prvi, ni posljednji. Dođi ovamo k nama, u našu tihu hladovinu, soka i srca punu, tu ćeš prosnivati noć i sklopiti svoje uplašene, umorne oči. Ni vlas ti ne će s glave pasti, dok si zaštićen našim zagrljajem.

I sišao je dječak s ceste i pošao uz brijeg, u vinograde. U sredini se crnila klijet, gledajući ga svojim ugaslim, tamnim očima, ali u njoj nije bilo nikoga. Selo je bilo sigurno za svoje grožđe, a noć je bila olujna i jesenska, pa se nikome nije htjelo zepsti na kiši, mjesto ležati u toplu perju. Puno, dozrelo trsje spustilo je grozdove do zemlje i pozdravljalo dječaka:

— Dobro došao! Dugo već nismo imali gosta, koga bi nužda natjerala k nama. Lezi u našem okrilju, noćas si naš gost; ni sjena patnje ne smije pasti na te.

Pogostili su ga vinogradi grožđem i pružili mu krevet od sijena (u klijeti). Dječak je sklopio oči i pokušao da usne. Bio je umoran, ali ga je ipak još

dvaput napao kašalj prije, nego je uspio zaspati. Svaki put navalila mu je krvava pjena na usta, a na sijenu uz njega ostale su dugačke, krvave pruge, crne i jezive u noći.

Za njim je usnulo i selo, kuća za kućom. Bdjeli su samo vinogradi gledajući, kako se bliža kiša i čuvajući svog malog, blijedog gosta. Oni opaziše, kako se iz jednog dimnjaka neprestano dižu blistave varnice, koje vjetar odnosi selom. Opaziše i to, da ih je jedanput slučajno odnio na plast sijena, koji je brzo zasvijetlio žutim plamenom; vjetar unali još jedan. Zatim je planuo slamnati krov staje, drvena kuća, pa konačno požar zahvati čitavo selo. Kad su se ljudi probudili, našli su se usred silne vatre i razbježali se u očaju. Jedva nekako pred jutro, pomoću kiše, koja se konačno prolila, kao i vatrogasaca, koji su stigli iz drugog, većeg sela, uspjelo je ugasiti požar. Zoru je selo dočekalo ogorjelo, začađeno i tužno, kao ozeblo, izubijano (vjetrom i kamenjem) prosjačko koljeno.

Ljudi su se skupili na trgu i počeli da vijećaju, tko im je upalio kuće. Bili su toliko zaljubljeni u sebe i svoju nepogrešivost, da nisu ni došli na misao, da bi vlastitom nepažnjom mogli prouzročiti požar.

— Sigurno su to kakove skitnice učinile, što obilaze selima i prosjače. Htjeli su nešto ukrasti, a kad nisu ništa mogli, upalili su nas, samo da nam nanesu štetu. Sve bi ih trebalo povješati.

Netko se tada sjetio sušičavog dječaka, koga su sinoć odbili od svojih pragova, kao da je okužen, a koji im se zatim tako teško prijetio. On ga spomene gomili, pa svi odmah zavikaše od veselja, uvjereni, da su pronašli palikuću i krivca.

— On je, on i nitko drugi! — zagrajali su glasovi, kao zlokobni gavranovi. Ljudi su začas složili osnovu, kako da se dadu u potjeru za zločincem.

— Za njim!

Razbježali su se po cijeloj okolici, pretražili sva bliža i udaljenija sela, sve šume i sve skrivene

zakutke po brdima, ali ne nadoše nigdje ništa. Vratiše se uvečer, umorni i zlovoljni; tek tada se netko sjeti, da pogleda i u vinograde, u klijet, kamo se vrlo lako mogao sklonuti, ne našavši drugog prenoćišta.

Navališe svi prema njoj, pa kad otvoriše vrata, ugledaše ga, kako spokojno leži na sijenu, isto onako blijed, kao i sinoć, samo što mu sada jagodice nisu više bile rumene, već ljubičasto-modre, gotovo crne. Prvi, koji je provalio unutra, htjede da ga surovo trgne iz sna, ali mu najednom postade čudno, kako to, da se dječak sve dosada nije probudio, uza svu buku u selu. On se nagne nad njega i opazi tanku prugu krvi, kako mu teče iz usta. Odmah shvati sve i tiho, gotovo pobožno okrene se onima iza sebe.

— Mrtav je, — šapne on.

I kao da ih je mraz polio, ušutješe svi, jer znadoše, da im dječak, mrtav, nije mogao upaliti selo, kao što, isto tako, znadoše, da su mu i oni pospješili smrt. Ukočiše se svi; i nije bilo ni jednoga među njima, koji se nije posramio sam sebe.

— Da ga ponesemo u selo? — upita prvi.

I ne sačekavši odgovor, on primi dječaka oko pasa i podigne ga. Pomogne mu najbliži, pa oni polako iznesoše mali, lagani leš, uputivši se niz vinograd prema selu. Za njima su u redu stupali ostali ljudi; i cijela se žalosna povorka spustila niz brijeg. Mrk i natmuren gledao je za njima vinograd, tako neveseo i modar, a kad i posljednjeg čovjeka nestade, zašumi on zloslutno i tako turobno. Žalba padne na njega, kao crni, olujni oblak.

Odnijeli su mu njegova blijedog gosta, pa je bio tužan, što nije mogao održati obećanje, koje mu je sinoć zadao.

Nije ga zaštitio od smrti, koja ne poznaje zapreka ni obećanja.

PRIPOVJEST O HLAČAMA

Ivanović je trebao nove hlače. Prva je to opazila mati, kojoj su svaki treći, četvrti dan dolazile stare u ruke: sad da prišije odguljenu nogavicu, sad da metne zakrpu na lijevome koljenu, koje je radoznalo izvirilo kroz veliku rupu, a sad opet da popravi drugo koljeno. Ona je zamišljeno trla sukno svojim žućkastim, uvelim prstima i mrmljala:

— No... već im je zbilja kraj...

Ali tada je bio svršetak svibnja, pa Ivanovićevoj školi doskora stiže konac. — Tada će doći ljetni praznici, — mislila je mati. — A ljeti može i u poderanim hlačama. Zar ne? — upitala je oca.

Otac u to vrijeme baš nije nigdje mogao naći posla. Dan na dan, on je obilazio tvornicu za tvornicom, pohodio je sve veće trgovce, skladišta i novogradnje, ne bi li bar kakav posao našao, ali su ga svuda odbijali, jer je posla bilo malo, a radnika tako mnogo, da su gotovo badava radili. Jedino, što mu je katkada polazilo za rukom, bilo je da poradi kod kakvog utovara ili istovara, u vagon ili iz vagona, koji sat, a to je bilo taman toliko da ne umru od gladi. On zato nije mogao na hlače ni misliti.

— A šta ja znam, — rekao je on materi. — Neka ide, kako zna!

Tada se mati još više pognula. Njoj je bilo žao Ivanovića, koji mora biti najpoderaniji u školi, kao da je baš on najgori među svom djecom, a bilo joj je žao i oca, koji se svakako muči, da ih prehrani, ali mu ništa ne ide od ruke. Opet je zašuštala svojim uvelim prstima po hlačama:

— Pa neka. Prišit ću mu novu zakrpu na koljeno, jer je ova stara već sasvim izblijedila, pa neka se još strpi. Sad će škola svršiti, a po ljetu je lako. Neka on samo bude dobar, a što je siro-

mah, to manje, više. (Tako je mati mislila, jer je tako čula da govore oni, koji imaju svega, pa im je lako tješiti sirotinju). Više ima na svijetu nas siromaha, nego bogatih. Od nas je i sastavljen svijet.

Otac je nato samo tužno klimnuo glavom. Ali nije rekao ni riječi.

I svršila je školska godina. I došli su veliki, ljetni praznici. A Ivanović je zaista izdurao u starim hlačama. Bile su, doduše, već tako iskrpljene, da su izgledale, kao da su od samih zakrpa sastavljene, a od sunca su nekako čudno izblijedile, valjda nenavikle na vrućinu, ali on nije mnogo mislio na to. Ljeto je, dani su vrući, a bregovi su modri, kao natopljeni crnilom. Tako je tiha i zeleno-prozirna rijeka, što teče deset koraka od kuće, gdje oni stanuju, dok u večeri uvijek mirišu dozrele kruške u baščí bogata susjeda trgovca, koji je tu, među samom sirotinjom, pred tri godine zakupio bijedni dućančić, a sad je već, sve na sirotinjskim leđima, podigao kuću na sprat, otvorio vrtnu gostionu i u dnu dao sagraditi ljetnikovac, kao gospodin. Mislio je Ivanović na vrt toga trgovca, na njegove zrele kruške i jabuke, koje su već počele rumeniti; mislio je na toplu, zelenkastu rijeku, tako blago plavu i naboranu pod talasima sparnog srpanjskog vjetra; i mislio je na popodneva, kad svakog dana čuva odijela i stvari dvjema djevojkama, koje dolaze čamcem s druge strane i dadu mu uvijek zato kolača i voća. Zar je onda čudno, da mu nije ni jedanput palo na pamet, da su njegove hlače već svršile svoju službu, pa da bi bilo vrijeme da ih zamijeni novima?

No drugačije je bilo s materom. Pregledavajući i prašeći mu svaku večer hlače i košulju, dok je on već spavao dubokim, zdravim snom, ona je zabrinuto micala glavom, otkrivajući sve nove i nove šupljine. I sve se više sagibala nad njih, da bolje vidi kratkovidnim očima. Svaki put se tada,

s gvozdenom čvrstoćom, zabijala u njezin mozak misao:

— Trebao bi nove hlače; kao oko u glavi bi ih trebao.

Ali odmah iza te misli, s isto tako gvozdenom čvrstoćom, zabijala se u mozak, kao krik, druga misao: otkuda? Otac je, doduše, tada već našao posao na nekoj novogradnji, ali ono dvadeset dinara dnevno, što je zaradio za desetsatno nošenje opeka i miješanje žbuke, dva dinara na sat, trebalo je da se podmire dugovi kod trgovca za hranu, mlijeko i drva, što potječu još iz vremena, kad otac nije radio. Traži trgovac svoje, a konačno (misli mati) ima i pravo: nije ni on robu na ulici našao. Dobar je bio, da ih je i toliko čekao, drugi ne bi ni to učinio, nego bi im jednostavno uskratio hranu. Ali otkuda onda smoći novaca za hlače, kad treba i sada jesti, pa i sada stan plaćati? Otkuda da se smogne cijelih pedeset dinara (mati točno znade, da bi za pedeset dinara kupila hlače, vidjela ih je u jednom izlogu i silno su joj se svidjele), kad se ni sve druge potrebe, s dvadeset dinara na dan, koliko otac zaradi, ne mogu podmiriti?

I spuštala je mati sve dublje glavu nad hlače, pregledavajući ih i procjenjujući ih, dok je Ivanović bezbrižno spavao, a otac se vraćao s posla, posut vapnom i prašinom od cigle; u gostioni bogatog trgovca čula se, međutim, glazba i zvonile su čaše s pivom i vinom.

— Slušaj! — zvala je ona tiho.

Otac nije nikad, kad bi se vraćao s posla, mnogo govorio. Šuteći je pojeo svoju večeru, ostrugao vapno s lica i ruku i umio se malo, toliko da lakše usne, pa odmah odlazio u krevet. Zato on nije ništa odgovorio materi, samo ju je pogledao ispod već prosijedih obrva, koje su se spustile duboko nad oči.

Mati je bojažljivo prevrtala hlače u rukama:

— Zbilja bi već trebao nove hlače.

Ocu je zastala žlica s kupusom pred bradom. On ju je htio naknadno prinijeti ustima, ali je, za-

brinut, pogriješio, ni ne gledajući, što radi, pa je zapeo i kupus mu se prosuo po odijelu. Tada je bijesno odrinuo tanjur od sebe (porculan je zazvečao na hrapavu stolu) i ustao:

— Pa kupi mu ih, ako ih treba. — Počeo je da šeće velikim koracima po sobi iz jednog ćoška u drugi.

Mati se još bojažljivije skupila. Stisnula je hlače u rukama, kao da se boji, da će joj ih tko odnijeti (ionako neupotrebljive), pa je tiho rekla:

— Već se ljutiš?

Otac se uistinu ljutio. Šetao je sobom, mrk i natmuren; i nije više ni pogledao mater. Njezino ga je pitanje taklo u srce. Ivanović treba nove hlače? Kao da on to ne zna, isto tako dobro, kao i ona; i kao da on ne zna, isto tako dobro, kao i ona, da mu hlače ne mogu kupiti; jer nemaju otkuda? Šta mu onda opet meće pod nos te proklete hlače? Da ni večerati ne može mirno? Kao da on ne misli i sam dovoljno na njih. Ali kako da mu kupi hlače, kad nema, da se baš raspne, otkuda? Zar on možda ne radi, koliko god može; i zar ne čini sve, što je u njegovoj moći? Koga sve nije molio, da dobije ovo mjesto, gdje sada radi; i tko bi još htio raditi takav posao za dva dinara na sat? A mati vječno s tim hlačama! Hlače i opet hlače! Pa šta će on, kad ih ne može kupiti? Ne će ih, valjda, iz ništa napraviti?

U sobi je vladala tišina; jasno se čulo Ivanovićevo disanje. Kod trgovca je glazba već prestala, valjda je bilo malo gosti, a valjda je već bilo i kasno. Otac je šetao, ne gledajući ni u koga, a mati je, skupljena na stolici, mučala. Kad joj se činilo, da se otac već primirio, ona je opet plašljivo zazvala:

— Slušaj?

Otac se okrenuo: — Šta je opet?

— Ti se ljutiš?

Otac je skrenuo ramenima: — Ljutim se ili se ne ljutim, zar to nije svejedno? Šta hoćeš?

Mati je tada ustala sa stolice: — Ti se nemoj

ljutiti radi onog o hlačama. — Otac je ljutito zabacio glavu, ali je mati brzo nastavila. — Ne govorim ja to zato, što bih te htjela mučiti, ili što bih te opominjala, kao da se ti ne braneš za to. Znam ja dobro, da se ti ždereš zbog toga, baš kao i ja.

— Pa šta me onda ne pustiš na miru? Ni večerati mi ne daš. Ubija se čovjek cijeli dan, a kad dođe kući, onda opet kućne brige. — Otac je naglo trgnuo desnim ramenom. — Pa to se ne može izdržati. Nisam ni ja iz drva! Nisam konj!

— Slušaj! — materin je glas korio. — Kako možeš takovo što reći? Zar ja tebe mučim?

— Šta ja znam?

Mati je sasvim prišla k njemu. — Pa ja bih samo htjela da se posavjetujemo. Što ćemo, ako ne budemo radili u slozi? Moramo se dogovoriti, s dogovorom sve ide lakše. Moguće onda zbilja te hlače nabavimo? Pa to nije tako puno... pedeset dinara.

— Pedeset dinara? — ponovio je otac. — A znaš i ti, da ja za pedeset dinara radim dva i po dana? Vučem ciglu i žbuku samo za pedeset dinara. I ti još veliš, da to nije puno?

Mati je rekla: — Znam, sve to znam, ali moguće bi ipak nekako išlo?

Otac je stao pred nju: — Kako? — viknuo je on. — Kako? To mi reci!

Tada je mati počela da govori dugo i tiho. Njoj je već pred sedam dana natuknula trgovčeva gospođa (ovog istog trgovca uz njih), da bi trebala ženu, koja će joj prati stonjake, ručnike i ubruse za gostionu. Mati je, doduše, već slaba i stara, a i pluća joj nisu baš sasvim u redu, pa će to dosta teško ići, ali mora. Zaradila bi tim pranjem svake nedjelje oko četrdeset dinara, a Ivanović će joj pomagati nositi vodu i vješati rublje da se suši. Na taj bi način, uz očevih stotinu i dvadeset dinara nedjeljno, metnuli njezinih četrdeset, pa bi lakše isplatili dug trgovcu, a mogli bi onda misliti i na te hlače. — Da li se ti slažeš s tim? — pitala je mati.

Otac se nije dugo protivio. Šetao je još čas, a onda se počeo izuvati i svlačiti. Prije nego je legao, promrmljao je:

— Dobro je. Učinit ćemo onda tako. Samo kad si našla posla, danas!

Mati je tada ugasila svjetiljku, pa je i ona legla.

Polako je prolazilo ljeto. Prošao je srpanj i polovica kolovoza; još samo nekoliko dana, pa će rujan prošetati prašnim ulicama i u toploj, zvjezdanoj noći pokucati na usnule prozore, mrtve kućne oči. Predjesenski je šumjela rijeka, a krošnje su tresle crvene kose, šušteći tužno, rujanski. Već su bili otvoreni prozori na školi (i vrata nanovo prebojadisana jasnom crvenkastom bojom), kao da samo čekaju dječje ruke, koje će ih širom otvoriti, da navali cijeli čopor unutra, s veselom vikom. Posljednji su put juče djevojke ostavile Ivanoviću odijelo na čuvanje i odšetale kroz grmlje. Kad su se vratile, dadoše mu deset dinara i čitavu gomilu jabuka i krušaka.

— Kako se ti zoveš? — upitala ga je veća, milujući ga po kosi, koja je izblijedila na rubovima od sunca i kupanja.

Ivanović je pogleda: — Ivanović.

Djevojka se nasmijala i pružila mu ruku: — Zbogom, Ivanoviću, više se ne ćemo vidjeti, jer mi danas odlazimo.

— Odlazite? — upitao je on i bilo mu je žao.

— Da, odlazimo, — rekla je djevojka, pa kao da je i njoj bilo žao, što odlaze. — Jesen je. Zbogom, Ivanoviću!

— Zbogom.

— Je li ti žao, što odlazimo?

— Žao mi je. Baš mi je žao. Svega sam znao dobiti od vas.

— Nemoj žaliti, a i nemoj se nikada veseliti, kad ti ljudi što dadu. Oni to nikada ne čine zato, što bi te voljeli, već samo, da se naprave važni. Da mi imamo više, mi bismo ti od srca rado dale, ali ni mi nemamo. Nije ni nama baš puno bolje, nego

tebi, a kako nam je tek bilo? Ali... zbogom, Ivanoviću!

— Zbogom!

Otišle su, veslajući okretno i mladenački, a on je dugo gledao, kako se svijaju uz vesla, opaljene od sunca i vitke, kao dvije mlade breze. Kad su nestale za okukom, vratio se kući, pokunjen i neveseo. Ali kod kuće ga je čekalo iznenađenje. Našao je kod stola mater, kako nešto žurno zamata u papir, pa oca, koji je zadovoljno pripaljivao lulu. Nešto je neobično veselo bilo u njihovim očima, toliko veselo, da se nisu začudili ni velikom daru, koji je donio. I to ga je veselo u njihovim očima zbunilo. — Što se to dogodilo? — mislio je on.

Mati je ustala od stola: — Pazi! — zazvala je ona. — Dođi!

Ivanović je prišao.

Mati je rekla: — Za tri dana počinje škola, znaš li ti to?

On je počeo računati: — Danas je nedjelja, sutra ponedjeljak... dakle već u srijedu?

Mati je potvrdila: — Tvoje hlače više nisu za školu? — reče zatim.

Ivanović je pogledao na hlače i snuždio se. Istina, njegove hlače više nisu za školu.

Tada je otac slavodobitno razmotao papir na stolu. — I zato smo ti mi kupili nove, — rekao je on; ispustio je gust, siv dim između žutih zuba. Izgledao je sam sebi tako golem i neobičan.

Sav raskošan bio je prvi dan škole. Plav i sunčan, kakovi već jesu dani u kasnom ljetu, s dozrelim vinogradima po bregovima i pahuljastim, bijelim oblacima nad njima. U gomili djece micao se Ivanović ponosno i gordo, ne gledajući ni lijevo, ni desno, a na vjetru su mu lomatale hlače, malo oširoke i ukočene.

— Ivanoviću! — viknuo je netko iza ćoška. — Hoćemo li i ove godine zajedno sjediti?

Ivanović ga je pogledao (dugo već nije vidio toga druga): — Možemo! — U stvari njemu je bilo

drago, što ga drug zove, da i opet zajedno sjede. Ovo je već četvrta godina, kako su njih dvojica u istoj klupi, a on je često morao pretrpjeti mnogo poruga i uvreda od njega zbog svog slabog odijela. Napose je to bilo lani, kad su već svima dosadile njegove hlače (predmet općih šala). A sad je i on imao cijele hlače, nove, sive, čitave hlače s crnim, pravilnim prugama! I više se nikoga nije trebao stidjeti!

Pomalo su ga opkolili drugovi, koji opaziše, kako se ponovio. Pade i nekoliko zavidnih pogleda sa strane onih, koji nisu imali ništa novo na sebi.

— Ti imaš nove hlače, — rekoše oni. Netko se nasmijao. — Pogospodio si se.

Ivanovića nije smetalo. Stajao je među njima prilično ponosno i osjećao svoju premoć. Uostalom, mislio je on, njima je žao, što oni nemaju ništa novo na sebi. Pogledao je sa samodopadanjem niz sebe i meko pogladio rukom rubove, koji su ostali nakon glačanja. — Baš mi dobro stoje, — pomisli sretno, pa zareže oči u drugove oko sebe.

Jedan od njih uhvati prstima platno, da mu iskuša debljinu. Bio je to, po nesreći, baš onaj, koji mu se najradije rugao, kad je bio poderan. On prezirno iskrivi usta.

— Ništa osobito, — reče omalovažujući.

Ivanović pocrveni i zasrami se, kao da je nešto ružno učinio. Sav se uvuče u se; bi mu tako žao, što se uopće pohvalio. Moguće mu hlače uistinu i ne vrijede odviše; moguće vrijede čak jako malo?

Drug je nemilosrdno nastavljao dalje:

— Znam gdje su kupljene.

U Ivanoviću se javio prkos: — Gdje?

— Znam.

— Ne znaš.

Drug se smijao, tako posprdno, da se Ivanović opet smeo. Ali sad to više nije bilo samo od srama, već isto tako i od ljutosti. Drug reče:

— To je dućan odmah iza ćoška. Vidio sam u izlogu iste takove. Baš se imaš čim pohvaliti. Takovo nešto.

U Ivanoviću poče da dube mržnja. Na čas se uplaši, da drug zaista ima pravo i da njegove hlače zbilja ne vrijede ništa. Zagleda se u njih s neizmjernim stidom i gotovo poželi, da je i opet u starima, sa svim njihovim olinjalostima, koje više mati ne krpa i ne može zakrpati, samo da nije u ovima. No drug se i dalje usiljeno smijao, tako blizu i tako prezirno, da sram sasvim ustupi mjesto ogorčenju. Zacrveni se i reče kroz stisnute zube:

— Žao ti je, što ih ti nemaš. Još su uvijek bolje od tvojih, koje ja ne bih htio ni obući.

Svi se okolo nasmijaše, a drug se smrkne. — Pazi! — zaprijeti se on.

No Ivanović se već odviše razljutio, a da bi mu samo tako oprostio sve uvrede, koje mu je nanio. S uživanjem zahvati njegove hlače i pokaže veliku mrlju od katrana, koja se masno crnila.

— I to su mi hlače! — reče on s gadljivošću.

Brzinom munje trgne drug iz džepa olovku i zabije mu je u široku, izglačanu nogavicu. Ivanović uplašeno odskoči, drug istrgne olovku, a nogavica se razdere, kao da je od papira. Zaprepašteno iskoči iz velike rupe golo, crveno koljeno i zagleda se oko sebe. Krivac korakne natrag, s blistavom očima, a onda nagne u bijeg i začas se izgubi kroz hodnik i velika vrata na ulicu.

Ivanović je čas nemirno gledao u hlače, a onda pojuri za drugom, ali je ovoga već nestalo. Istrčao je na trg pred školu, a kad krivca nije bilo, on s očajanjem pomisli, što će mu reći otac i mati, kad ga ovakova ugledaju. Okrene se prema školi i opazi, da ga drugovi motre, više tužni, nego radoznali, pa se od tog toliko sneveseli, da mu suze izbiše na oči. Pomiluje veliku ranu na hlačama, dok je u krošnjama jesenski šumio vjetar, pa se, pokunjen i snužden, kao izbijeno pseto, uputi kući. Samo je tužno mlatarala za njim nogavica i golo koljeno se crvenilo, kao da će prsnuti iz njega krv. U prvi dan škole.

RIJEKA PRIČA

Moje su oči pune tople, prozirne tame. Kose su mi zamršene, mrke i blistave od rose. Po njima padaju blijedi mjesečevi koluti i mokro se cakle. Kad pritisnem uho na zemlju, čujem, kako joj tiho kuca srce (kao bilo u ranjene životinje). I tama je tada turobna (kao žalosno oko iskislog konja).

Bježim kroz rosno grmlje, u korak sa svojom sjenom. Između vrba doziva me rijeka, sva plava i blago namreškana. Ležim pored nje na travi, a talasi mi stidljivo miluju noge, bose i crvene od vjetra i ujeda komaraca.

I pjevuše.

Slušam.

Je li to večernji vjetar zašumio, rujanski otužno, u crvenim krošnjama vrba? Ili putuju nada mnom jata nevidljivih oblaka i cjelivaju me tisućama vlažnih usana (kao čaške u propupalih cvjetova)?

Slušam.

To rijeka priča cijelu večer.

Jednu tužnu, dugu priču:

Na desnoj strani ceste, što vijuga s rijekom u beskonačnost, počinje šuma i odlazi preko bregova, duga i neprokrčena. U sredini šume sazidali su ljudi golemu tvornicu, gdje od jutra do mraka ruše velike, gorde hrastove i tanke, bjeličaste breze. Kadgod obore koje stablo, zacvili cijela šuma tužno i ranjeno, ali je ubrzo nadglasa šum parnih mašina i dugačkih testera, koje dan i noć neumorno režu tvrdo meso stabala, sve novih i novih. Sva je zemlja puna krvi (izmrvljene, trule pilovine), pa sva miriše smolom, tugom i smrću, koja caruje. Polako krče ljudi staru, neprohodnu šumu; redom padaju njezini sinovi ljubeći krošnjama vlažno tlo, obraslo mahovinom, kroz koju često podmuklo sune zmija ili gušter.

Na riječnoj obali slažu radnici već nedjelju dana daske, jednu uz drugu, da drugi dan ujutro šest širokih splavova odnese meso i kosti šuminih sinova daleko na jug, gdje nema tako gustih šuma, nego se, mjesto rosnih livada, stišću uz rijeku čađavi gradovi, uvijek crni od dima i mokri od ljudskog znoja.

A šuma daje svoju djecu, krv svoje krvi, pa se samo tiho, nečujno prijeti.

— Gdje su splavari? — viče nadglednik i stupa među radnike, čupav i golem (kao hrast). Jasno se čuje, kako mu polomljeno granje puca pod snažnim koracima. Gleda u dvanaestoricu radnika sa zavrnutim gaćama do koljena i opaljenim licem od sunca i vjetra.

— Evo nas! — vele oni u zboru i gledaju ga zelenim, jasnim očima. Njihov je vođa Stevan.

—U četiri sata ujutro polazi prvi splav, — dere se nadglednik, a sve lišće dršće, koliko mu je glas jak. — Ti ćeš, Stevane, poći na prvom splavu. Razumiješ li?

— Razumijem! — veli splavar i stoji kao kip.

— Točno u četiri sata da ste mi svi na okupu! — viče još nadglednik, a onda odlazi dalje, jer se spušta modar, predjesenski sumrak, pa granje i opet puca pod njegovim čvrstim koracima.

Jedan po jedan odlaze splavari kroz prokrčenu šumu, a njihove se (od sunca izblijedjele) kose njišu na vjetru. Odmah ispod brijega čeka Stevana mala kuća s crvenim crepovima i cvijećem na otvorenim prozorima. I jedan zamišljeni dječak, koji mu se vješa o široka, žilava ramena.

— Kad odlaziš? — pita on. Splavar ga diže na rame i nosi, kao mladu granu, koja se svija potpunom odsutnošću težine.

— Ujutro, — veli mu hrapavo i smije se jakim zubima, požutjelim od duvana i dima.

Te noći splavar Stevan dugo ne može spavati. U peći tiho pucketa vatra, dječak drijema za stolom, žena sprema večeru, a on, pognut nad staru lulu, iz koje se dižu plavi kolutovi dima, prosjedi do ponoći na maloj klupi pod prozorom. Čeka, dok dječak usne. Ženi se počeše, same od sebe, sklapati oči. Kasnije njih dvoje, on i žena, složiše osnovu za budući život i za sina, koji je to proljeće svršio osnovnu školu.

— Vratit ću se za četrnaest dana, — govori Stevan i gleda u dim, što se, modrikast i bojažljiv, diže iz lule. — Onda ćemo odlučiti, što ćemo s njim. — On kazuje lulom na dječaka.

— Ti ćeš dosta zaraditi, da ga možemo dati u školu? — pita žena. Ona ima u gradu sestru, koja je udata za trgovca, a koja bi im dijete besplatno uzela na stan i hranu. Donijeli bi joj svake godine nešto žita i voća, pa i štošta drugo bi se već našlo. Za sina bi, dakle, trebalo platiti samo odijevanje i troškove u školi. — A to nije tako puno, za jedinca! — govori žena.

Splavar grebe noktom po kamišu, a oči mu se čudno svijetle.

— Baš zato i jest teško, jer je jedinac? Zar da jedinog sina damo od sebe, možda zauvijek? Pa da ostanemo savim sami?

Žena ispočetka ne shvaća, zašto je njemu žao sina. Ona to sebi jednostavno zamišlja. On će otići u grad i vratit će se opet na ljeto. Godina će brzo proći, kao što već godine prolaze u radu i brizi, kad čovjek nema vremena da se dosađuje.

— Kako ti to misliš? — pita ona. — Zašto bi mi njega zauvijek izgubili? Eto njega na ljeto k nama, da cijele praznike provede tu, među nama, šumama i rijekom. Kao da se i on ne će veseliti doći opet u kraj, gdje se rodio, gdje smo mi, roditelji njegovi, a gdje ga sve s radošću očekuje. Eto njega, čim ga puste iz škole. Doletjet će on, kao ptica, koja je pobjegla iz kaveza, poznam ja njega. Gdje bi se on nama otuđio?

No splavar ne shvaća sve to tako jednostavno,

kao žena. On gleda na stvari dublje, pa pod dojmom tog gledanja vidi, da to sve ne će ići tako glatko, kako ona misli. Zna on, što je grad i život u gradu. Tko jedanput dođe i privikne se zarana na njega, nikada se više ne da na selo, u pustoš. Ostat će mu sin među studenim, visokim gradskim zidovima, pa će ga uzalud otac i mati očekivati. Nikada njega više natrag!

— Eto tako! — veli on ženi. — Drugačije je to, nego što ti misliš. Kad on jedanput dođe u grad, uzalud ćemo ga mi zvati natrag. Mlad je, pa će zavoljeti brzinu i šarenilo; ne će mu se dati natrag k nama, u našu sirotinju. Bio sam i ja u gradu, pa znam, kako je tamo. A što ćemo mi onda sami, bez tog jedinog djeteta? Sami ljeti, sami zimi? Sami kad kiša pada, sami kad sunce sija? Zašto smo ga onda odgajali dosada i pazili, kao oči u glavi? Zar zato, da ga sad izgubimo, kad je već toliko odrastao, da bar nemamo brige s njim?

I on žalosno spušta glavu, kao da mu je otežala. Gleda u vatru, kako se tiho gasi u peći, u tamu, što se nahvatala po zidovima, u ženu, koja ga zabrinuto motri, pa mu biva, doduše, na mahove drago od pomisli, da će njegov sin izaći iz tih šuma i te divljine, ostaviti njihovu malu kućicu, zamijeniti sve to s gradom i biti nešto drugo, veće, ljepše. Gospodin! Ali onda ga opet odmah spopada tuga za njim. Kako će mu pusto biti samome sa ženom tu, daleko od ljudi i od svog vlastitog djeteta! Tko zna, ne će li mu se sin otuđiti u gradu, pa da se nikad više ne vrati ocu? Što će on onda, kad ga godine smlave i zapletu mu u meku kosu prve srebrne niti?

Sneveseli se tada i žena; i dugo tako zajedno šute, dok napolju putuje noć, a ura na zidu tiho kuca kasne sate. Tek onda, kad se vatra sasvim ugasi, pa ih tama oboje zavije u providni, blagi plašt, trgne se ona i opet diže glavu.

— Što, dakle, da radimo? — pita poluglasno, kao da se sama boji svoga glasa. Negdje se u noći čuje puška, sigurno čuvar ganja tatove dasaka, pa

od tog pucnja, a još više od ženina glasa, plaši se splavar i skače s klupe.

— Dat ćemo ga u školu! — viče on, gotovo sa strahom. — Kad se vratim, odvest ću ga u grad. A kasnije, vidjet ćemo, što će biti.

Tako je te večeri odlučena sudbina dječakova. Polako i kao preko srca odoše i njih dvoje leći, jer su sutra morali rano uraniti; on, da ne zakasne na splav, a ona, da mu spremi odjeću, rublje i hranu, koju će sobom ponijeti. Usnuli su jedno za drugim, a mala, čista kuća, s otvorenim prozorima i tamom po zidovima, sve se više stišavala, dok konačno sasvim ne ušuti, kao da je i nju svladao san.

Poslije očeva odlaska dječak luta šumama, poljima i livadama, kao što je i dosada lutao. Sve je bilo kao i prije. Šuma je i dalje šumjela; tko je pozorno slušao, mogao je u njezinom šumu pročitati prijetnju. Prijetila se radnicima, koji su joj rušili najbolje sinove nemilosrdnim, krvoločnim sjekirama. Prijetila se testerama, koje su joj rezale sinove na tanke, bijele dijelove. I prijetila se mašini, što je od ranog jutra do kasne večeri soptala, praveći od ostataka njezine djece pravilne, četverouglaste daske. Dječak sluša njezin šum i prijetnju u njemu, pa ga je strah od toga. On se boji, da se šuma i njemu ne osveti, pa bježi iz nje, strepeći. Boji se, da ga veliki, sijedi hrast ne prigneči čvorastom granom. Da ga zmija ne ujede iz sitne, rijetke trave. Da sva šuma ne urlikne u divljem bijesu i smrvi i njega i sve druge u prah. Tamo u polju, gdje je svugdje okolo zelena trava, a dozreli se kukuruzi žute, među rijekom i cestom, pod nebom tako blagim i modrim, osjeća se dječak sigurniji. Zakopa glavu u travu, da mu rosa nakvasi kosu, upije očima zelenilo oko sebe i tamno modrilo nad sobom, pa sve suzi od radosti.

Sve je kao i prije, samo se neprimjetno mijenja boja. Zelena trava se više ne zeleni jasno, kao nekada, već postaje sve žuća i mutnija, kao da joj se nešto žalosno, turobno navlači na veselo lice.

Šuma je svaki dan crvenija. Mjesto bistrog zeleniла sad se na njoj javlja ugašena smeđa boja, iz koje, na mjestima, sve više izbija crvenilo. Livade žute. Šuma crveni. I rijeka se pomalo mijenja. Postaje tiša, plića, providnija. Kad se zagleda u nju, ona se blago savije, kao svila. I šum joj je drugi. Tužniji je, mukliji. Dolazi jesen.

Dječak luta i osjeća jesen. Bere s materom kukuruze i misli o jeseni. To su još mladi kukuruzi, koje beru za pečenike, ali kad kukuruzi požute, on će već biti u gradu. Odvest će ga otac, koji je sada na splavu daleko dolje na jugu. Dječak mnogo misli na oca.

— Mati, — pita on, — kad će se otac vratiti?

Mati računa: — Još dvanaest dana.

I dječak ide poljem i misli: — Za dvanaest dana! Danas prođe jedan dan, sutra drugi. Ostaje još samo deset. To će brzo proći. Otac će mi sigurno mnogo toga donijeti. On će dobiti plaću. Puno plaće. Platit će mu sve, što je ljetos zaradio. On će mi kupiti odijelo i cipele, jer u gradu ne mogu ići bos. Kupit će mi i torbu za knjige. Više ne ću nositi knjige u torbi od domaćeg platna, koje je mati sama otkala. Imat ću, kao gospodin, kupljenu torbu. I kupljene košulje i marame. I živjet ću u gradu. Kao gospodin!

Dječak je često čuo od roditelja, da će, kad dođe u grad, postati gospodin. On to veli i radnicima, koji ga sretaju i pitaju, je li mu se otac vratio.

— Kako bi se mogao vratiti? — veli on. — Jedva je pred dva dana otišao. A put je dug. Traje četrnaest dana.

Ali radnici ne znaju, kad su splavari otišli, ni kad će se vratiti. Oni su samo čuli, da je šest splavova otplovilo, pa više ne znaju ništa. Oni su čitav dan u šumi, a kad uvečer izađu, umorni su od posla i odmah polijegaju. Ali zato govore s dječakom, jer im se sviđa mladost. Sjeća ih, da su i oni nekada bili mladi.

— Hoće li ti otac što donijeti? — pitaju ga oni.

Dječak se isprsi. Postaje ponosan.

— Kupit će mi odijelo i cipele. Donijet će mi knjige i torbu. Sve ću imati novo, jer više ne ću ostati ovdje, već idem u grad, u višu školu. Postat ću gospodin.

— Gospodin? — dive se radnici i dobroćudno se smješkaju, jer ni u šta ne vjeruju, što ne vide, a znadu, što to znači biti gospodin.

Dječak gordo odilazi, kao vojskovođa poslije dobivene bitke. On se kupa u rijeci, lovi ribe i nosi ih kući. Svaki dan gleda prema jugu i računa, koliko još ima dana do povratka očeva. Svaki dan odlazi na rijeku i sanjari uz nju. Tada postaje sjetan, a oči mu se zamute.

— Ipak će mi je biti žao ostaviti, — misli on na rijeku i gleda niz modrikastu vodu, što se cakli na nasmiješenom, plahom suncu. — U jesen je tako lijepa!

I livade mu je žao ostaviti. Za njihovom kućom prostire se voćnjak, a iza njega selo. Sve su kuće narijetko zasađene, svaka je ograđena dvorištem i voćnjakom. Dozrele su jabuke i šljive. Kruške ranke su već obrane, a po vinogradima bubri grožđe, koje počinje da se modri. Sve će to morati ostaviti.

Bude tako dana, kad je dječak jako neveseo. Samo što mu ne udare suze na oči od tuge. Traži tada mater, kojoj veli:

— Mati, ja ne ću u grad, ja ću ostati ovdje!

Mati se smiješi. Njoj je drago, da se sin ne veseli, što će ih ostaviti.

— Zašto želiš ostati ovdje? — pita ona.

— Žao mi je otići.

— Koga ti je žao?

— Polja, vode, voća. Svega.

Mati se ražali. — A mene ti nije žao? — pita ona. — Mene i oca?

Dječak se tada zamisli. Mreška mu se čelo. Onda najedanput osjeća, da mu je još matere naj-

žalije. Tko će mu tamo spremati krevet? Tko će ga noću pokrivati, da ne ozebe? Ne će tamo biti ni matere, ni oca! Ne će u zimske večeri sjediti na očevu jakom koljenu, dok mati sprema večeru, a u peći radosno pucketa vatra. Što će mu onda grad i sve to skupa? Pa jer ne zna, što bi odgovorio materi, dječak crveni, zbunjuje se i bježi od kuće, snužden.

Prolaze dani.

Jednoga dana sretne dječak nadglednika. Ide dječak rubom šume i bere glog. Nagrize katkad koju trpku trninu, pa mu je žao, što će morati otići baš u vrijeme, kad one zore. Čuje, kako puca granje pod nečijim teškim koracima i oprezno se ogledava. Začas je pred njim golem, riđi nadglednik, koji ga mrko gleda.

— Čiji si ti? — pita on surovo. Ali dječak se ne plaši.

— Moj je otac splavar Stevan, — odgovara on i gleda oštro u nadglednika.

Orijaš postaje tiši. Ali glas mu je još uvijek jak, kao trublja, iako nastoji da ga ublaži.

— Što tražiš ovdje? — pita on.

Dječak ga pozorno gleda. — Berem glog, — veli on. — Zar se to ne smije?

Tada se nadglednik sasvim udobrovolji i sjeda kraj dječaka. — No, pa... kako je? — pita on prijateljski.

A to se svida dječaku, pa slobodno sjeda nasuprot njemu. Naslone se svaki na jedno stablo, nadglednik golem i riđ, a dječak malen i plav, i drugarski se gledaju, kao stari znanci, prekrstivši nogu preko noge.

— Dobro je.

— Što će ti otac donijeti s puta?

— Puno toga. Odijelo, obuću, knjige. I još mnogo koješta. Idem u grad u školu.

— Zbilja?

— Da! Postat ću gospodin! To hoće otac i mati!

— I obećali su ti to?

— Da! Otac će me odvesti, čim se vrati! Nema me više do proljeća ovamo!

Dok oni tako razgovaraju, sirena javlja piskom, da je sedam sati i da rad za danas prestaje. Nadglednik se diže.

— Pa... sretno ti bilo u gradu! Valjda ćemo se još vidjeti prije, nego odeš?

Dječak mirno klima glavom: — Ja mislim, da hoćemo.

I odlaze svaki na svoju stranu. Dječak se vraća kući i nosi puna njedra gloga i divljih krušaka. Negdje u dubljini šume čuje se djetao, a žuna kuca po truloj kori. Sjene su duge i uske. Večer, u modroj košulji, silazi s brežuljaka.

Pred kućom dječak zastaje. On gleda prema jugu i broji oblake, što visoko plove, bijeli i meki:

— S one će strane otac doći!

Zatim misli na vlak, koji će ga odavde odvesti, pa na grad, kamo će doći. Misli o darovima, koje će mu otac donijeti. Misli o dječacima, među koje će doći. I tada mu nije žao ostaviti roditelje i kraj, u kome se rodio, u kome je prohodao, pa s kojim ga, prema tome, vežu najprisnija sjećanja.

On mirno čeka dolazak očev.

Moje su oči pune tople, prozirne tame. Kose su mi zamršene, mrke i blistave od rose. Ležim na mekoj, vlažnoj travi, a talasi mi stidljivo miluju bose noge, crvene od vjetra i ujeda komaraca. Zalazi mjesec, pa su sve mokre krošnje oivičene krvavim okvirom. Sve tiša je rijeka i sve slabije joj razabirem priču. Pritišćem grozničavo uho k zemlji.

— Dječak čeka! — šume talasi i sasvim tiho mi klize po koljenima sa sitnim, zlobnim smiješkom.

— Kako? — čudim se ja. — Pa zar se otac još nije vratio?

A rijeka onda najedanput raste, puže uz obalu i penje mi se na prsa, sve do vrata. Zeleni se (kao oko u zmije) i šumi (kao prijetnja).

— Što se s ocem desilo? — vičem ja užasnuto

i strepeći izvlačim tijelo iz lakome, sablasne vode.

— Jedanaest splavara se vratilo, — sikću talasi i pjene se na vrhovima od pakosnog režanja.

Spopada me užas i bježim s obale. Zalazi mjesec, pa je sav zapad natopljen žitkom, tamnom krvlju. U njoj su se potopile krošnje. Ona tiho curi po mom mrtvačkom licu. U korak za mnom šumi rijeka i jezivo hihoće:

— Ovdje... na dnu... tu je otac... čeka na sina... da ga u grad povede... da mu darove kupi... pao je sa splava... u noći... pospan... nitko nije opazio... sanjajući o sinu... koji će postati gospodin... veliki gospodin...

BEZ CIPELA

S kišama, koje su se prosipale, guste, ljepljive, jesenje, Ivanović je bivao sve tiši, sve turobniji i povučeniji. Glava, ionako uvučena u ramena, spuštala se sve niže, kao da je sagibaju godine. To je već drugi put, kako ga je na hodniku zaustavio ravnatelj (u sjećanju mu je samo ruka, koja ga je uhvatila za rame, mirne oči i šiljasta, sijeda, dobra brada):

— A ti nikako ne znaš, da se u školu ne smije polaziti bos? Baš nikako ne znaš?

Ne, oči nisu bile stroge, ni brada nije ulijevala strah, ali je to ipak bila velika sramota. Između dvije stotine baš je on jedini zaustavljen na hodniku. Kako da protumači ravnatelju, da je jedini uzrok njegovoj neobuvenosti to, što nema cipela? Samo to i ništa drugo. Ravnatelj je dobar (sijeda, šiljasta brada njiše se dobroćudno, očinski, dok se usta otvaraju):

— Tamo, u Bosni, otkuda si došao, tamo si moguće mogao ići bos; tamo ste moguće zbilja i išli bosi? Ali ovo je grad. I postoje zakoni. U zakonima je pisano, da se ne smije ići bos u školu. Zakone moramo slušati i ja i ti. Znaš li ti, što su zakoni?

— Znam.

— Ti to ne znaš, ali valjda ipak osjećaš, da se protiv njih ne smije ništa raditi. A ti, eto, radiš protiv njih.

— Ali ja ne bih htio raditi ništa protiv zakona.

— Znam ja, da ti ne ćeš da radiš ništa protiv njih. Ti samo nemaš cipela; i to je sve. Ali kako to? Kad sam te pred deset dana pozvao k sebi, da ti ih ja dadem, rekao si, da ne trebaš, jer da će ti

taj isti dan otac kupiti nove. A to je bilo pred deset dana.

Ipak ravnatelj nije bio strog. Ne bi ni bio razgovor s njime tako težak, da nisu u hodniku i da svugdje okolo ne stoje drugovi. Oni govore ravnatelju:

— On se uvijek tako hvali: da će dobiti odijelo, da će dobiti novi zimski kaput, da već ima cipele, samo ih još čuva. A nikad od svega toga ne bude ništa.

I ravnatelj čudno gleda preko glava u zidove, koji su samo do polovice osvijetljeni. Kasno je već, pa ne ulazi dosta svijetla kroz prozore. I kiša pada.

— Kako ti ne oboliš? — pita najedanput Ivanovića.

— Meni je i obuvenu zima. Još daleko stanuješ? A kiša pada.

— Pada kiša?

Tada Ivanović više ne odgovara na pitanja, a i ravnatelj odlazi, jer se odmor svršava. Čuje se, kako na vrhu stuba viče podvorniku, da upali svijetlo po razredima. Čuje se, kako na ulici režu drva. Čuje se, prigušen i mek, metalni šum tramvajskih kotača, dok se skližu šinjama, u kojima se cakli voda. Već se lože peći po sobama. Plamen toplo izgara. Električno se svijetlo prosipa u mlazu na pod, na klupe i na zidove.

A to je u školi.

Izvan škole je Ivanoviću gore. Katkada, kad pada kiša, vozi se kući tramvajem. Bez karte, jasno, uvečer je uvijek puno ljudi, pa ga je teško otkriti. Na prikolicama, osim toga, gdje se on vozi, polutamno je. U najgorem slučaju može ga kondukter stjerati, ali to se dosada desilo samo dvaput.

— Gdje ti je karta?

Odgovara šutnja.

Kondukter se gura između gusto zbijenih putnika (baš ih je zato tako puno! ljuti se on). Ali prikolica je otvorena s obje strane, pa se kondukter ni jedanput nije dogurao do njega. Čak je imao

vremena i malo počekati, dok tramvaj uspori vožnju, približujući se stanici, da iskoči bez opasnosti.

— Nemam kartu, — odgovarao je tek tada. Ali to nije bilo ni malo drzovito. I kondukter je osjetio, da nije drzovito. I nikada nije tada više vikao za njim.

Gore je, kad se nađe kakav milosrdni putnik, koji žali sirotinju. On stupa u pregovore s kondukterom.

— A zar bi uprava tramvaja propala, da poveze i jednog besplatnog putnika? Zar je to baš tako velika šteta?

Tada se kondukter ljuti:

— To vi recite upravi, a ne meni. Ja nisam uprava. Ja sam obični radnik, koji se mora držati reda, ako hoće, da ne izgubi mjesto, pa da mu djeca idu ovakova, kao taj mali. Šta ja znam, kad može da osvane kontrolor?

Ali gospodin ne popušta, nego uporno tvrdi dalje:

— Baš zato, jer ste radnik i siromah, baš zato. Trebali biste imati osjećaja za svoje. Vidite da je bos. Kako će po kiši?

Sada je kondukteru već dosta:

— Ako vam je toliko stalo do toga, platite mu vi. Meni je svejedno, tko plati, samo se platiti mora. Tako ja mislim.

Izazvan, gospodin vadi lisnicu:

— Pa... ja ću i platiti, mislite da ne ću? Ja se ne bojim, da ću izgubiti namještenje, kao što se vi bojite. A i spreman sam, da ga, za dobro djelo, makar i izgubim, jeste li razumjeli? Takav sam ja.

Ali je Ivanoviću odmah ispočetka dosta, jer se okolišnji putnici nagledavaju, govoreći jedan drugome, što je na stvari.

— Zbilja je bos, — veli mladi gospodin mladoj djevojci, koja stoji uz njega.

Ona se čudi:

— Baš bos?

Ivanović govori žurno milosrdnom gospodinu i nemilosrdnom kondukteru:

— Ne, hvala, ja ne trebam karte. Ja baš ovdje silazim. Ne, hvala, ja zbilja ne trebam karte.

On skače, još prije, nego tramvaj stane, a skače zato, jer ne će da vidi, kako gospodin daje dinar i po za njega. I ne će da se vozi na njegov račun.

Na svijetlu uličnih svjetiljaka blistaju pločnici, mokri kišom i jesenjom izmaglicom, koja ustrajno sipi, bez odmora. Zato je put iz škole mučniji, nego boravak u školi. Treba ići čitav sat.

Ali još gori (nego put iz škole i u školu) su dani, kad gospođa iz istog dvorišta ide na trg. Tada ona uvijek zove Ivanovića oca:

— Pošaljite vašeg dečka, da mi pomogne nositi stvari. Ne će mu biti badava, kao što nije ni dosada bilo. Ja ne dopuštam, da meni itko čini nešta džabe.

I onda idu ona i Ivanović. U tramvaju on stoji kraj nje (ona plati obje karte) i čudno: sam se sebi čini kao pas. I putnici ga pogledaju. Na trgu dugo idu između prodavača i prodavačica:

— Vidiš, ovaj je sir lijep. Kad dođemo kući, dat ću ti krišku s kruhom. Jesi li šta jeo ujutro?

Ivanović djevojački crveni, ne usuđujući se pogledati tubasti nos gospođin i njezino lice, izjedeno od pudranja.

— Sit sam, a ja i ne volim sir. Ne mogu ga nikada jesti.

— Ne voliš sir? — čudi se gospođa. Tada upravo idu između klupa s voćem. — Dobro da sam se sjetila, moram kupiti banana i narandža. Jesi li već kada jeo banane?

Opet Ivanović crveni u licu i postaje smućen (a to je još gore, jer su mu usne poplavile, kao šljive, od studeni, koja na gospođu, dobro i toplo umotanu, ne navaljuje tako, valjda iz poštovanja prema novcu, koji je za svu odjeću na gospođi utrošen):

— Kako ne bih jeo banane, koliko puta. — On čak odmahne rukom.

— Vidiš, to nisam znala. To sam ti valjda ja dala, kad si mi nešta uradio.

— Ne, niste mi vi dali. Sam sam kupio. Htio sam baš da vidim, kakove su. Pa mi se ne sviđaju.

Tako prolazi vrijeme, dok su na trgu. Kad dođu kući, on uvijek dobije dva dinara i još voća i kruha s medom ili pekmezom. Tada gospođa govori:

— Toliko ti nitko drugi ne bi dao, jer ja još moram i tramvaj platiti za te. A za tebe su dva dinara novci. Što ćeš s njima napraviti.

— Dat ću ih materi.

— Vidiš, ti si dobro dijete, to mi je drago, da sve, što dobiješ, dadeš materi, a ne potrošiš na bonbone ili kino. Onda mi nije žao, kad ti nešto dadem, jer znam, da to ne će propasti.

A taj je dan u školi bilo ovako.

Nisu imali zemljopisa, jer je nastavnik, koji je predavao zemljopis, bio bolestan. Mjesto njega došao je mlad učitelj bez brkova i brade, koji je počeo šetati ispred klupa gledajući po glavama.

— Ima vas svakakvih, — rekao je on.

Đaci su gledali u njega nepovjerljivo, ali se nakon toga uslobodiše.

— Nismo svakakvi, — odgovorili su oni.

Učitelj se smijao:

— Znam da ste vi dobri. To sam ja samo tako rekao, ne misleći pri tom ništa zlo. Nemojte se vi odmah uvrijediti.

Tada sjeda na prvu klupu i ispituje ih o svemu i svačemu, bez kraja i konca. Kad mu dosadi sjediti, proćeće sobom, najprije samo s lijeve strane klupa, tada i s desne, a na koncu sredinom. I onda stane kod Ivanovića.

— A ti bos? — reče on.

U takovim slučajevima uvijek Ivanović pocrveni, a to znade čitav razred, pa ga svi sa zanimanjem gledaju.

— Nemaš cipela? — pita opet učitelj.
— Nemam.
— A imaš li roditelje?
— Imam.
— I oca i mater?
— Da.
— Pa što je tvoj otac?
— Bolestan je, jer mu je pala šinja na ramena. Samo što ga nije zdrobila.
— Može li još da radi?
— Ne može.
— A mati?

Čitav razred znade, da toliko ispitivanje ne će Ivanović izdržati. Da će se zbuniti, zacrveniti, proplakati. I svi očekuju napeto.

— Ona radi?
— Da.
— Gdje radi?
— Ona je sluškinja.

Tada Ivanović zaista počinje da plače, ali ne toliko, što ga je sram, da mora priznati, da mu je mati sluškinja, koliko, što zna, da svi očekuju, da će on proplakati.

Ali tada se učitelj najedanput naginje k njemu, kao da je i njemu samome neugodno, što ga je toliko ispitivao.

— Nemoj zato plakati, — govori mu on. — To nije ništa za plač. Zašto da se sramiš, što ti je mati sluškinja? To nije ništa sramotno, samo je jako neugodno i teško, još više za tvoju mater, nego za tebe. Nikad se nemoj sramiti uboštva, a nemoj se ni ponositi njime, jer to nije ni za ponos, ni za sramotu. To je jako teško i bolno. Ako hoćeš pravo da znaš, moja je mati također bila sluškinja. I mene je isto tako bilo sram, kao i tebe. Sad se više ne sramim toga, ali se ni ne ponosim. Volio bih samo, da mi je mati još živa, jer se mučila čitav život, pa bi se sada malo odmorila. Htio bih da joj vratim bar jedan dio onoga, što je za me učinila. A i ja sam išao bos u školu, baš kao i ti.

Vatra je mekano pucketala u peći. Napolju je

u oblacima bilo nekoliko zvijezda. Nije baš bilo ni jako zima (ili se to Ivanoviću samo činilo?). Učitelj je prošetao sobom.

— Pa... nemoj plakati, — rekao je on Ivanoviću.

— Ne, ne ću.

— I voli svoju mater. Ona i tako ne će dugo izdržati u tom poslu, to je sigurno. Ako ipak izdrži, nastoj da joj se odužiš, čim budeš mogao. To je jedino važno i jedino pravo.

Ivanović je kasnije dobio cipele. Ocu je tvornica, za koju je radio, kad je nastradao, konačno isplatila otštetu. Tada su i drva kupili za zimu, pa se sve uredilo. Ali Ivanović je svaki put, kad je u hodniku sreo mladog učitelja bez brade i brkova, gledao u zemlju crveneći se i ne usuđujući se podići pogled k njemu.

PRED PROLJEĆE

Blijed i oznojena čela, dječak se okretao na krevetu, upirući velike, blistave oči u prozor.

— Mati! — zvao je on po desetak puta na dan ljuteći se, kad mati ne bi odmah čula. Sa zabačenom kosom i rukama, isto tako blijedim, kao i bijeli pokrov na jastuku, on je pitao, tko zna koji put. — Kad će već proljeće, mati?

— Ne znam. Tako sporo dolazi ove godine. Ne će mu se valjda k nama.

— Zašto mu se ne će?

— Tko to zna? Sigurno mu je tamo, gdje se sad nalazi, bolje.

— A gdje se sada nalazi?

Mati je tada pričala o kraju, u kom je sada proljeće. Tamo cvatu narandže i limuni, a polja su pokrivena šafranovim cvijećem, u čijim žutim čaškama noćivaju baršunasti leptiri. Njoj je stalo do toga, da se dječak razveseli, jer je znala, da će mu to, za njegovo ozdravljenje, pomoći. Samo kad bi htio da misli na nešto veselo i da mu se oči tako grozničavo ne blistaju, odmah bi sve bilo bolje.

— S proljećem će i Uskrs doći, zar ne, mati?

— Hoće. On samo čeka iza brijega, okićen drijenkom, jagorčikama i zumbulima, pa čim stigne proljeće, a sunce otopi snijeg i otkravi potoke, on će doći i sve će se selo okititi crvenim i bijelim cvjetovima. I sva će zvona radosno zazvoniti.

Tada se dječak predao sanjarenju, a mati je nečujno izašla. Već mu je dosadilo gledati neprestanu bjelinu po poljima, livadama i kućnim krovovima, pa se zaželio vedrog, rosnog zelenila livada, ptica i cvijeća. Sada je sve bijelo i mrtvo, a prozori su izjutra uvijek ukrašeni ledenim cvje-

tovima. Tek kasnije, kad mati ugrije sobu i sunce izađe, otopi se led s prozora, kroz koje ugleda, sa svoga kreveta, bijelu cestu, što se vijuga među kućama, bijele krovove i bijela polja. I grane su na drveću posute bjelinom. Sve bijelo. Da oči zabole i zasuze od bjeline!

Često drugovi zastanu, vraćajući se iz škole, pod prozorom, pa začuje njihove vesele glasove, malo promukle od zime, dok grude lete uzduhom i razbijaju se o kućne zidove. Nekad se i on tako veselio snijegu. Sada ga to smeta i boli. Zove mater, koja je uvijek spremna.

— Zašto oni viču baš pod našim prozorom?

— Vesele se.

— Pa zar ne bi mogli gdje drugdje? Zašto dolaze baš k nama... da mene žaloste?

Mati tješi, a njezin je glas, kao uvijek, blag i uvjerljiv.

— Ne znaju oni, da to tebi smeta. Kad bi znali, sigurno to ne bi činili. Da im to i sada rečemo, otišli bi i ne bi se tu više zadržavali. Hoćeš li, da im rečem?

Ali on ne želi, da se drugovi radi njega odreknu svoga veselja, pa više ne prigovara. Samo želi, da što prije nestane snijega i da zima već jedanput prođe.

— Mati!

— Sine!

— Već je vrijeme, da dođe proljeće?

— Jest.

— I Uskrs?

— I on.

Skrstivši ruke, dječak se umiri. Sa zatvorenim očima on je budno sanjao. Tada su sve stvari postajale ružičaste i čudnovato prozirne. Zidovi, prozori, vrata i svi predmeti u sobi mijenjali su, tajanstveno, oblike i rasplinjavali se nekuda, umotani u plavičastu maglu. Samo je proljeće stajalo pod prozorom, koji je bio orošen od njegova daha, pa je kucalo rosnim, nemirnim prstima po staklima.

— Dođi! — zvalo je ono.

Polako, sasvim polako puzao je san dječaku na oči, odnoseći ga sobom u nestvarnost i čudesnost.

Konačno dođe dan, kad se snijeg počeo topiti. Sasvim blaga i meka duvala je jugovina, a sunce je cijeloga dana grijalo toplim usnama. Ledenice se na krovovima otopiše, pa crepovlje zablista crveno i umito. Čistina na prednjoj strani brijega, koja je bila okrenuta k suncu i zaštićena od sjevera, dosada bijela, dobije crnu mrlju, koja je prema večeri postajala sve veća. U mrak donesoše tesari, vraćajući se iz šuma, prve visibabe.

— Je li to proljeće, mati? — pitao je dječak.

Mati je otvorila prozor, okrenut k suncu, pa sad stajala uz njegovo uzglavlje, navlačeći mu pokrivač do grla, da ne bi ozebao.

— Konačno je došlo, — govorila je ona. — Samo je još odviše žestoko za tebe, koji si slab i klonuo od duge bolesti, pa mu se ne smiješ sasvim predati. Moglo bi ti naškoditi.

— Zar sunce? — pitao je dječak, ne vjerujući.

— I ono. Nisi mu naučan. Blijed si, a ono je radosno i kliktavo. Ući će ti u oči i prosuti se po licu i kosi, kao plamen i požar.

Dječak se tada uplašio sunca, jer je već, bolujući nedjeljama i mjesecima, zaboravio, kakovo je. Ne usuđujući se ni maknuti, on ostane stisnut na krevetu, gledajući plašljivo u prozor, sav sunčan. Njegova ruka zadršće, kad zraka padne na nju.

— Boli! — šapne on.

— Zar uistinu? — Sad mati nije vjerovala, pa on opet ispruži ruku. (Zaista, sunce me peče!)

— Zbilja ne boli, — začudi se on smiješno. — Sasvim je ugodno.

Mati se nasmijala. Njezini su zubi zablistali na suncu mokrom bjelinom. Sunce ju je polilo svijetlom, koje joj se slijevalo niz leđa i ramena. Bila je tako radosna, da je gotovo više nije mogao prepoznati.

— Kako si ti danas čudna!

— To ti se samo čini na suncu.

— Kad bi bar sunce i na mene htjelo doći.

— Doći će, samo ga čekaj i ne otkrivaj se.

I on ga je čekao. Mati je izašla, sigurno po poslu, a on je čeznutljivim očima motrio, kako se rumena sunčana ploča sve više naginje kroz prozor. Polako su zrake klizile po rubovima kreveta, kupajući se u smeđoj hrastovini. Sad su već u sredini; on ih kroz debelo platno osjeća. Zadršće od toga i čisto mu magla zalije oči. Nije se više mogao svladati.

— Mati! — vikne radosno i zbaci pokrivač sa sebe, da je zalepršao padajući na pod.

Kad je mati, uplašena, dotrčala, on je, u košulji, stajao na suncu, blijed i proziran, a po zatvorenim očima, licu i košulji kapalo je sunce, milujući ga mekim, toplim dlanovima.

— Sunce... sunce! Gledaj, mati, toliko sunca! Pune su mi ga pregršti... kao zlata!

Uskrs je svanuo rumen i posve proziran u modroj, gustoj vedrini. Sve su bašče plave od zumbula i prvih jorgovana, a svi su voćnjaci zavitlali krošnjama u cvjetanju, kao bijelim stjegovima. Ptice su se kupale u rosi; čula se rijeka, kako šumi, snažna i puna proljeća.

Dječak je već rano ustao i obukao se. Mati je u zoru bila u crkvi, pa mu je donijela iz šume puno krilo sunovrata i ciklama s tek otvorenim čaškama, koje su gledale velikim, vlažnim očima u blistavi dan.

Pod prozorom su prošli drugovi duvajući u svirale (načinjene od mladih vrbovih grana). Oni su zastali pod prozorom, sjetivši se sigurno njega. Dječak je jasno čuo, kako je jedan od njih upitao:

— Da ga pohodimo?

Svi su časak razmišljali, a onda se odlučiše. Prestadoše i svirati, umirivši se potpuno. Čulo ih se, kako kucaju na vratima i ulaze polako i bez buke.

Ali još prije nego dospješe svi unutra, on, opijen radošću, koja ga je učinila obijesnim, iskoči kroz prozor na meku, zelenu ledinu, našavši im se za ledima. Pozdraviše ga radosnim kliktanjem, koje se raspršta lo u jutro:

— Ozdravio si?

— Sasvim.

— Kada?

— Već dugo.

Opkoliše ga i stadoše ga motriti od glave do pete, da vide, kakav je i koliko se promijenio. Prilazili su mu začuđeni i radosni, što je opet među njima. Od veselja ga čisto zgrabiše za ramena.

— Baš si bedasto dugo bio bolestan, — rekoše oni.

On se nasmijao:

— Šta sam mogao? Ležao sam i žalio za vama.

— Oslabio si.

Tada mu ponudiše pune dlanove suhih šljiva, jabuka i krušaka. Onaj, koji je imao najbolju svi ralu, dade mu je velikodušno. Kad je dunuo u nju, pa kad su i drugi zapištali za njim, kao da je sve uokolo poigralo. Jedna kokoš preplašeno sleti na tarabe, a tratinčice uz drum stresoše mokre glave.

— Baš ti hvala!

Pođoše svi skupa u jutro, blago i nasmiješeno. Cesta se mazila pod nogama, već malo bijela od prašine, a zelena kosa jablanova mirisala je snažno i zanosno. Toliko su bili veseli, da su pobacali sve cvijeće, koje su nosili sobom, ne požalivši ga ni malo, pa pojeli sva jaja. Prelazeći preko rijeke, bacili su svirale u nju. One poletješe niz zelenu vodu, koja ih je primila u studeno, pjenušavo krilo. Kamenjem su napali svrake na vrbama, pogodivši jednu u mršavu, dugačku nogu, te uzbunili sve pse u selu. Konačno se cijela gomila smirila na trgu pred crkvom, oznojena od trčanja i crvenih, izbočenih jagodica.

Tada reče netko:

— No... bolesniče, kako je tebi?

A dječak, bolujući mjesecima i željan drugova i sunca, baci šešir uvis, gdje se triput okrenuo u velikom krugu i konačno pao usred ceste, u prašinu, blato i kamenje.

Međutim je Uskrs išao od kuće do kuće, okićen macama, jagorčikama, visibabama i sunovratima, kucao na prozore i nizao po kućama uboge, sirotinjske darove. Blistali su okupani crepovi na suncu nemirnim crvenilom. Dizali su se plavi dimovi iz dimnjaka. A zvona su u crkvi zvonila blagdanski i radosno. Roda na krovu, vrativši se prva s juga, zaželi svojim nerazumljivim glasom sretan Uskrs ljudima, koji su prolazili, a podrugljivi vrapci na telegrafskim žicama prasnuše u mijeh:

— Ludo... ludo stara i nakazna!

TIHI KORACI

Ljeto se tako naglo izgubilo, da se jesen iznenada i neočekivano našla pred punim, zelenim krošnjama drveća, koje su potsjećale na kolovoz i na branje oskoruša i ranih šljiva. Zapravo to i nije bila jesen, jer je sunce nemirno žeglo čitave dane, a ptice su i dalje sjedile na telegrafskim žicama i nisu ni mislile otputovati. Sve je bilo tako neobično, kao da se nešto tajanstveno sprema, a nije se moglo desiti ništa, jer ljeta ipak nije bilo, iako je sve mirisalo po njemu. Oprostili smo se već s listopadom; dani su užurbano kračali. Tihi koraci vjetra strugali su lišćem.

Sasvim smo bili osiromašili, pa sam se hranio samo hljebom i suhim sirom, a često nisam imao ni toga. Tada sam uzaludno prisluškivao bistrom letu bjelica i grgeča uz vodu, sa žalosno obješenom udicom, jer me nitko nije volio, čudno zamišljena u svoje brige, koje druge nisu mučile. Sa sjetnom sam zavišću gledao na život onih, koje ni mnogo starije od mene ne boli glava od nagađanja, kako da dođu do jela, a vrijeme je zbilja bilo nevjerojatno i osebujno. Iznajprije su jako ustrajno i dugo padale kiše, a onda su svanuli potpuno jasni, prozirni dani, koji su napunjali srce blagošću i zanosima. U tolikom je obilju šuma bila ispunjena divljim jabukama i kruškama, glogom i trninama, da ipak nisam bio prisiljen ni od koga ništa moliti, niti ikome povjeravati svoju bijedu. A večer mi je donosila umirenje, jer je mati uvijek znala na neki način pomoći sebi i meni, bar utoliko da otvoreno ne gladujemo. Sjedili smo u mraku, koji je rano padao, pa smo se sporazumijevali o zimi i o mojoj budućnosti.

— Tužno mi je, — govorila mi je ona.

Znao sam, što joj je tužno, ali sam nastojao da je raspoložim i da uvijek tako udesim razgovor, kako bi ono najčemernije ostalo po strani. Ne bih se mogao zakleti, da je ona zamjećivala taj moj trud, ali je bilo časova, kad su joj oči znale toplo, tiho zablistati žutim sjajem zahvalnosti i razumijevanja. Tada sam osjećao talas ponosa, koji me je, sa snagom i samopouzdanjem, jačao za nove napore i nova oskudijevanja. Otkada nas je otac ostavio, mati je neprimjetno venula i gubila se sama u sebe, kao da izgara. Zapažao sam oštro, kako je sve tanja i lakša, kako nešto veliko i dragocjeno odlazi od nje, a ona se plaši samoće i htjela bi povratiti prošlost, ukotvljenu iza kuće i zauvijek upropaštenu. Ni pisao, ni javljao se nije otac. Dalek i nerazumljiv, on je u mojim mislima postajao sve uočljivije tud, s vremenom čak nepoželjan. A mati je tiho plakala u noćima, koje je suzno šarala mjesečina.

— Ja ne plačem toliko zbog sebe, koliko zbog tebe. Ti bi sad išao u školu, kao što svi drugi idu, da on hoće da se brine za tebe. Ja ne mogu, vidiš da ne mogu? Da još i više hoću, nego što hoću. Da se raspnem.

— Znam da ne možeš.

— Sad tebe to ne smeta; sad se još veseliš, da si slobodan i da možeš raditi, što hoćeš, ali će doći dan, kad ćeš požaliti i kad ćeš s mržnjom pomisliti na mene. Svejedno je, hoću li ja tada još biti živa, da ti odgovorim; važno je, da ćeš dignuti optužbu protiv mene i da ćeš misliti, da si u pravu, kad me optužuješ. A ja, vidiš, ništa ne mogu. Ne mogu.

Nije bilo ni da sam se veselio, što sam ostavio školu, ni da sam mnogo tugovao za njom. To je bilo tako: kad sam bio gladan, javila bi se sama od sebe u svijesti slika škole i vremena, kad sam je posjećivao i kad sam imao sve, što mi je bilo najpotrebnije, pa sam se tada zbilja ražalostio. Ali to nije bilo zbog škole, nego zbog činjenice, da su u to vrijeme otac i mati bili zajedno (pa se i zajedno

brinuli za mene). Sama škola imala je neodređeni izgled, bila je pusta, nevesela i slučajna. Nikad, kad mi je bilo dobro, nisam ovlažio oči radi događaja, koji su me odalečili od nje.

— Bolje je da ne mislimo o tome, — rekao sam, kao da sam se iznenada odlučio.

Obično bi se zbog toga mati nasmijala, jer sam govorio, kako se njoj činilo, ne kao dijete, nego kao odrasao čovjek, koji je mnogo godina preturio preko sebe.

— Kakova je to glava! — zaplakala je tada opet, ali bi se polako i smirivala, dok ne bi, izmučena dnevnim radom, usnula nemirnim, grozničavim snom. Ja sam ležao pažljiv i budan, osjećajući i sam, da nešto staro i mudro uistinu u meni klija i postoji. Nazirao sam ga u razgovoru s drugovima, kad bi mi iznenada njihova oduševljenja i želje postajale neumjesne i bljutave, ili kad bih neočekivano istupao pred njih s prijedlozima, koji su ih zapanjivali. Moguće je to u meni uzrokovao nesretan život oca s materom, koji je doveo do toga, da nas je otac ostavio i da je mati nerijetko iskašljavala krv, ali je mogao biti i kakav drugi uzrok. Gledao sam u mrežastu plohu tame, koja se talasala i kidala s naviranjem mjesečine, a misli su mi bile žustre i nejasne, kao kaplje kiše, koje u pljusku promiču pored prozorskih stakala. Noć je bila topla i puna isparivanja i slutnja. Komarci su prolijetali iznad naših glava, a rijeka je odavala udaljeno valjanje svojih voda bistrim šumom. Vjetar je sasvim brižno strugao daskom, koja se, otkinuta, objesila niz tarabe.

Tišinom je sve bilo zasićeno, jutrima jednako, kao i večerima, a po lišću su samo tu i tamo izbijale blage crvene mrlje, kao da ih netko namjerno prosipa zabrinutom rukom. Svaki kamen i svaka travka, sve je bilo puno sunca, koje se iz svega odražavalo. Prašina se iskrila srebrom. Goveda su puštala da ih toplina miluje po šarenim, blistavim oblinama leđa, ne mučući i spokojno promičući pa-

četvorinama djeteline i sivim strništima. Priznajem, ali se baš mnogo ne stidim, da je to, što sam čuvao goveda, bio jedini način, kako da se donekle prehranimo, bez mogućnosti da se uposlim u nečemu boljem i časnijem. Pomagao sam usto i materi, no time se opet nisam odviše ponosio, da budem iskren. Naučen ispočetka da se drugi brinu za mene, a ja da se slobodno posvećujem ostvarenjima svojih hirova, kako se sjetim kojega, pa sada tvrdo prisiljen na borbu za goli život, o kojoj prije nisam ni slutio, ja sam se uvukao u svoj lični vidokrug, kao u duplje, pognuo se i stao da živim mučnim životom odrasloga, kojemu su razorene sve nade o svjetlijem, zanosnijem ishodu iz zbira samih ubogosti i nemoći. Zato sam bio uvijek sam, kao što su sami svi oni, koji su žalosni. Sam sam išao obalom rijeke, koja se na mjestima sjesenila i snuždila. Sam sam palio vatru, na kojoj sam pekao krumpire, s mukom pronađene u ploštinama oranica. Sam sam se večerima vraćao kući i gledao uporno pred sebe, kao da istražujem tajanstveni trag, koji se čudno odmata slikama tek meni vidljivima.

— Tražiš?

— Ništa ne tražim.

To me je pitao čovjek, koji je bio rođak mojemu ocu, ali nije nikada mario ni za mene, ni za njega. Sjedio je u kolima i naginjao se prema meni.

— Batina bi trebalo tebi, to je ono, — govorio je on.

— Zašto batina?

— Zato, što bi ti trebalo.

— Ali ja nisam nikome ništa kriv?

— Kriv si, što si živ.

— Tome ja nisam kriv.

Čovjek se resko smijao odmičući ispred mene i kazujući rukom u mene:

— Da su bar tvoja goveda, to bi se još moglo oprostiti. Ali da tuđa čuvaš? Ja to nikada nisam činio, a nisam bio gospodin, kao što je bio tvoj otac. Ni moji sinovi to ne će činiti, a tri ih imam,

mlada i pametnija od tebe. Da su bar tvoja goveda.

Uz vodu sam išao i mislio o riječima, koje sam čuo, a nigdje nije bilo nikoga. Samo se rijeka blistala na pličinama, a sunce se odbijalo od njezine zelene, istanjene, prozirne površine, koja je imala ljupkih, svilenih preliva i mekanih titraja jutarnjih vidika. Bio sam ogorčen u najvećoj mjeri, jer nisam nikako mogao razumjeti, da i ovako bijedan, kakav sam, mogu nekome smetati, već samim tim, što živim. Jetko sam zastajao na časove, kad bi mi koljena poklecavala od malodušnosti, koja je silno navirala u me. Sjeo sam i gledao pred sebe, pa sam se iznenada začudio uzrujanom trku mrava iz vrbika do mene i od mene u vrbik. Pošao sam za njima, ali sam odmah osjetio strah i studen. U travi, suhoj i niskoj, ležala je, položena na tjemene kosti, prazna, žuta, blatna ljudska lubanja, koja me je pogledavala hladno i trpko. Udario sam je nogom, a mravi su navrli sa svih strana, sitni, žuti i ražešćeni. Milili su mi po nogama i ujedali me bijesno, a izdubljene očne šupljine mrtvačeve gledale su nerazumljivo i bešćutno. Morao sam da bježim, da se svlačim i da dugo gazim bistrom, plitkom, namreškanom vodom na brzici, koja je otkrivala ispran dlan dna, posut krupnim, zelenim i rumenim, komadima kamenja i šljunka. Kad sam se ponovno vratio, mravi su već čekali, spremni na borbu, a glava je gledala na drugu stranu. Nisam se mogao susresti s njezinim pogledom, kao da se malo pomakla prema rijeci, ali sam osjetio, da netko žurno ide iza mene. Okrenuo sam se i nisam se uplašio, jer je bila djevojka, koju sam dobro poznavao i s kojom sam često čitave sate razgovarao, kad bi se ona iza šetnje vraćala kući i dostigla mene, kako umorno koracam po prašini sredinom ceste i tiho zviždim između zuba.

— Još je nisu pokopali? — pitala je ona žustro, kao da mnogo očekuje od moga odgovora. Zaključio sam po tome, da ona mora da je već prije bila tu, a i to, da se lubanja sigurno već dugo

nalazi u vrbiku, kad se ona tako usplahireno zanima za nju.

— Još.

— A ti si je tek sada pronašao; tek danas?

Priznao sam, da sam je danas prvi i jedini put vidio, sasvim slučajno uostalom i sasvim iznenada. Nisam imao namjere da je otkrijem, išao sam svojim putem, ništa ne istražujući, a pažnju na vrbik skrenuli su mi mravi, iako su svojim trčanjem i uzbuđenjem htjeli postići baš obratno od onoga, što su postigli, naime osujećenje moga pronalaska. Dokaz da nisam mislio bilo što novo doznavati, ni u kom slučaju, nalazi se već u tome, što nisam znao, zašto se mravi suprotstavljaju i spremaju na uzbunu.

Djevojka se blijedo, neveselo nasmijala, pa se odmah uozbiljila.

— Ne radi se tu o tome, da li si ti zbilja istom danas došao ovamo, ili si već bio nekoliko puta i tajio to od drugih, — objasnila je ona. — Mnogo značajnije i zapravo jedino značajno je to, da sam ja već bar deset puta upozoravala, kako bi tu glavu trebalo pokopati, a nitko nije našao za vrijedno, da me posluša. Imaju ljudi pametnijeg posla. A i ti, što sad još čekaš ovdje?

— Ništa ne čekam.

— Idi svojim putem. Ili da je nas dvoje zakopamo?

Odbio sam, jer sam ćutio bridak strah već od samog ponovnog susreta. U svijesti se jasno ukaže mnogo sunca u udubinama između kosti, kroz koje gmižu u rpama mravi. Pogotovo, da joj sasvim prilazim, ili da je, moguće, dodirujem.

— A čija je? — upitao sam.

— A tko bi znao, čija je? — slegnula je djevojka ramenima. — Naša nije. — Tada se počela smijati bezglasnim smijehom, koji se odavao samo trzanjem usnica. — Ljudi uvijek tako sude. Ako nešta njih ne boli, oni se slabo ili nikako uzrujavaju. Što se njih tiče, što drugima gori kuća? Glavno da je njihova u sigurnosti. I baš njima stalo, što nečija glava čuči u vrbiku i služi mravima za tvrđavu. Neka je pokopa onaj, čija je, ako mu je to neprijatno. A ako nije?

Pošli smo zajedno, a djevojka je nastavila govoriti:

— Tvoja je mati sve slabija, ona kopni, kao proljetni snijeg, iz dana u dan. Zar vam se otac uopće ne javlja? Nikad vam se nije javio, otkad je otišao? Nju nešto izjeda iznutra, nešta slično crvu, koji buši jabuku, da dođe do jezgre. Kad izgrize jezgru, jabuka pada. Da li ti to razumiješ? Kao mravi, što plaze iz očnih šupljina. Život je tvoje matere prepukao u polovici, kao stablo, koje progrize pakostan zub testere. Ja se bojim za nju i za tebe, ne znam, za koga bih se više bojala. A otac se baš i ne javlja?

Da je mati slabila ustrajno i bez odmora, to sam i sam dobro znao, jer to nije bilo teško ustanoviti, čim bi se malo pažljivije upro pogled u njezinu malu, žalosnu, uvelu priliku, koja je tiho promicala između kuća s crvenim crepovima i bijelim pročeljima. Sunce, koje je toplinom i svjetlošću dragalo sviju i unosilo radost u sva srca, iz nje je nezamjetljivo izažimalo život i tiho joj zaklapalo vjeđe. Tako je blijedo bilo njezino lice, dok su oči užasnuto motrile krv, upravo iskašljanu, kako se blago blista u jasnom, modrom popodnevu rijetkim crvenilom. Posljednje otave, kasno košene, tako su turobno mirisale, da je mati sjetno pogledavala niz grbave redove šljivika, dok je hrapavom, tvrdom, izrađenom rukom prolazila kroz moju kosu, toplu od sunca, koje se zadržalo u njoj.

— Samo o tebi mislim, — govorila mi je, ali suze je svladavala, da bar na izgled sve bude mirno i jednostavno. Jedno smo drugo tješili, jedno smo drugome sakrivali istinu, koja je, međutim, bila očita i nemilosrdna, kao iskašljana krv, pa je vikala nesuzdržljivo u plavo pramenje dana. — Zbog tebe mi je svega žao... Inače...

Ona je znala, da otac više ne će doći, iako nije znala, što je s njime, gdje je i kako mu je, kao

što to nisam ni ja znao. Jednoga dana, samo, išao sam s govedima preko željezničke pruge, pa sam sačekao dolazak teretnog vlaka, iz koga mi je hitro domahivala nečija ruka. Prišao sam, a netko mi je bacio omot s jednom košuljom i nekoliko čarapa. Bio je sigurno otac, koji je lutao svijetom tražeći nešta, što nije bilo izgubljeno, a zaboravivši nas, koji smo se lagano spremali na obračun sa samim sobom. Tko zna, kuda je išao? Kako me je prepoznao? Da li je zaista bio on? Ipak sam znao, da je on, jer sam naslućivao njegovu prisutnost, koja mi je sad već bila sasvim ravnodušna, ako ne i neprijatna. Dugo sam odlučivao, što da učinim sa smiješnim darom, pa sam ga konačno bacio u rijeku i nikad ga nisam ni najsitnijom riječju spomenuo pred materom. S čudnovatim sam veseljem i s istom tolikom utjehom gledao, kako ga voda odnosi, u istom pravcu, u kome je i vlak otišao, a usne su mi se vlažile na trpke, surove riječi, ispunjene mržnjom, koja se odnosila na oca.

Materi sam samo rekao:

— Mislim da sam danas vidio oca.

Ona se ustrašeno trgla:

— Kako? Gdje? Zbilja si ga vidio? — Lice joj je planulo od rumeni, koja je pokuljala u mlazu niz jagodice i na rubove obraza, koji su upali i požutjeli.

Rekao sam joj, kako držim, da je prošao u vlaku kraj mene, ali je ona razočarano trgnula čitavim tijelom, kad sam svršio.

— I ništa ti nije rekao?

— Ništa.

— Ni mahnuo ti nije rukom?

Šutio sam jedan čas, premišljavajući, da li da rečem istinu, ili da slažem materi, pa onda naglo rekoh:

— Baš mi nije ni mahnuo rukom. Ničim se nije odao. Ali ja ipak znam, da je to on, jer sam ga osjetio, kao što osjećam tebe kraj sebe.

Mati je žalosno gledala niz cestu:

— Jesi li mu vidio lice?

Postalo mi je neprijatno, da je dalje varam, a opet joj nisam mogao ni istinu reći, jer bih se tada sigurno zapleo i odao i stvar s košuljom i čarapama, pa bi me mati pozvala na red, zašto sam to učinio, u našoj sirotinji, u kojoj bi nam i ono, što ni za koga drugoga nije, dobro došlo. A nisam joj mogao ni to rastumačiti, kako bih od svakoga drugoga rado sve uzeo, pa ponizilo me to najteže i najkrvavije, samo ne mogu od oca, kojega smatram krivcem sve naše sadašnje i buduće nevolje. Mati bi to krivo shvatila, znao sam to, pa bih, mjesto utjehe, ulio u nju tek još veći nemir i tugu.

Odgovorio sam joj:

— Ne, ništa nisam vidio, ni lice; samo tako zaključujem, a da ni sam ne znam, kojim pravom. Ti znaš, da ja uvijek tako svašta mislim, što vama drugima izgleda i nevjerojatno i smiješno. Ja ne bih bio ja, kad se ne bih tako odnosio prema sebi i svojim željama i razmišljanjima.

Šutjela je i nije rekla ništa. Samo me je duboko, toplo pogledala u oči, koje sam krio od nje.

— Zašto me otvoreno ne pogledaš? — upitala je konačno, kao da joj se težak kamen sa srca odvalio.

— Pa gledam te.

— Ipak mi nešto tajiš?

— Ništa ti ne tajim.

— Ako je to bio otac, ako je to zbilja bio, pa ako te je usto još i prepoznao, zar ti vjeruješ, da bi on mogao izdržati, a da ti bar ne dovikne nešto, kad već ne bi sišao i pohodio nas, ili se vratio k nama? Zar ti to vjeruješ?

Bilo je svakako teško na mome mjestu uzdržati se hladnim i sabranim kod tako zakučastih, vještih i iskusnih pitanja, kakova su bila materina. Ali ja sam htio ostati gospodar položaja, pa kad se već tako dugo nisam izdao, pazio sam, da mi se to ni sad ne desi. Odgovorio sam, što sam mogao ravnodušnije:

— Ne znam i ne razumijem, mati. I otkuda da ja to shvatim?

Daljnje ispitivanje prekinulo je njezino kašljanje, koje je, uza svu bistrinu vremena i odsutnost magle, iz dana u dan postajalo oporije, ustrajnije i bolnije. Znale su prolaziti cijele noći, u kojima nije ni oka stisnula, vječno u borbi s vlastitim tijelom, koje je svladavala nemoć, a riječi su joj tada dobivale, izgovorene u mraku i u kratkom odmoru između jednog i drugog napadaja kašlja, izduženi, nestvarni oblik i nenaravnu boju, kao da ih izgovara netko odvikao govoru i općenju s ljudima. I psi su često išli cestom i zavijali jezivo u neposrednim blizinama, propinjući se na stražnje noge i pažljivo motreći kretanje žute mjesečeve ploče, nisko obješene nad humovima. Viđao sam ih, kako idu u gomilama, a lišće nikako nije htjelo da svuče zelenu i da se obuče u skromnu, isposničku žutu odoru.

— Netko ide? — plašila se mati.

Ustajao sam i nisam nalazio nikoga, a mati me je onda slala i opet, glasom, koji je bio nestrpljiv i neuvjerljiv:

— Bolje pogledaj.

Znao sam, čijem se ona dolasku nada i raduje, ali onoga, koga je toliko željela, nije bilo. Ni jeseni nije bilo. Tko bi rekao, da je mjesec studeni, kad bi rano izjutra stao ispred kuće i ispunio obline dlanova suncem, zlatnim i ugrijanim? Samo su boje bile zamagljene, mliječne i pahuljaste, a poslije podne je uvijek pronosilo niz livade začaurene niti jesenskih vela, koje su šarale odijelo. Vjetar je rado dolazio cestom, koja je išla prema sjeveru, uzdizao prašinu, pa hitao između jabukovih i kruškovih stabala, da se zaustavi u prodolima, obraslima vinogradima, glave nestašno ukopane u ocvale korove i paprati.

Na rubu šume, idući kući, rekao sam nekome, koga nisam vidio i o čijem postojanju nisam bio osvjedočen, dok mi je vjetar bridio kosom:

— Čekaš? A koga čekaš? Jeseni nema. I misliš da je ima?

Tihi nečiji koraci prođoše u polutami duboko iza mene, kao da broje i istražuju nepoznate, čudesne udaljenosti. Prisluškujući, učini mi se, da to oni u stvari bježe sami od sebe, a sjene tek ostaju za njima i odaju ih šuštanjem. Pa se ražalostih i sjetno zviždnuh za govedima.

Materina se bolest zvala sušica, a imala je svoje sjedište u isto vrijeme u grlu i u plućima. U oba mjesta djelovala je jednakom žestinom, ali ne i na isti način, iako joj je to, vjerojatno, bila namjera. Uzroci njezinom bujanju nisu bili nikome, tko nas je poznavao, nepoznati, niti je kome bio nepoznat način našeg života, vrlo podesan novom njezinom razvijanju. Skrbio sam iz dana u dan sve više i sve silovitije, ali sama moja zabrinutost i tugovanje nije moglo poslužiti materi za skorije ozdravljenje. Malo smo govorili, jer joj je to zadavalo poteškoća, no svakako smo se neprestano bavili istim mislima, a i do istih zaključaka smo dolazili. O ocu je razgovor bio sve oskudniji i hladniji, što sam namjerno udešavao, iako sam znao, da to mater boli i da je još više ražaljuje. Još jedanput smo se samo izravno upustili u tumačenje njegova života i postupka prema nama.

— Kažu da on zbilja izjutra prolazi s vlakom kraj nas, — rekla je mati. — Da nije zaposlen kod željeznice?

— Jest ili nije, — sumnjao sam ja; — za nas je to bez značenja.

— Možda i nije? — suprotstavila se mati. — Znači da ipak ne izbjegava našu blizinu, kako nam je bio nagovijestio. Kažu da uvijek pozdravlja naše ljude, ugleda li i prepozna kojega. Da je sav garav i crn i da puši kratku, plitku lulu, koja mu je neprestano u ustima.

Izašao sam i pošao niz strminu k rijeci, jer nisam htio da uznemirim i stužim mater poričući sve, što se oca ticalo, a nisam ni mogao slušati

njezino divljenje očevoj spretnosti da se snađe u životu i da u njega unese čim više udobnosti i bezbrige. Bila je nedjelja, dan, kad zvona daruju prignute glave ljudi i žena mirom, ali i protivljenjem životnoj svireposti, koja dopušta, da se u isto vrijeme na jednoj strani pati i očekuje najneprijatniji (ili, moguće, najprijatniji?) svršetak patnje u smrti, a na drugoj živi u svijetlom spokojstvu, punom blistavih nada. Već na obali stigli su me rođaci, daleki i neznatni, no u isto vrijeme zlobni, koji počeše da me pozivaju na red zbog stvari nepočinjenih od mene i događaja, koji su se, ne mojom, već njihovom, ili koga trećega, krivnjom, raspleli i svršili loše.

— Mati mu umire, a on se klati okolo, mjesto da je uz nju i da joj doda čašu vode, ustreba li joj. Takvoga sina ne ću i ne bih ga htio imati, makar nikada ne imao djece.

Nisam ništa odgovarao ni objašnjavao, jer sam znao da bi to i tako bilo bezuspješno.

— Idem, — rekao sam.

Odmah su se uvrijedili:

— Vidimo da ideš. Ali ne bi smio da ideš!

Tvrdoglav, baš radi njihove nametljivosti, usprotivio sam se neočekivano:

— Ipak hoću da idem. I ići ću. A šta mi tko može?

Ogorčio sam ih u tolikoj mjeri, iako to zapravo nisam namjeravao, da je bilo samo pitanje vremena, hoće li me tući, okupljeni oko mene i crveni od srdžbe, koju su smatrali opravdanom i nužnom.

— Da sam mu ja otac, tugo moja! — rekao je, gotovo sa zavišću, star, smiješan rođak, zgrčivši malo ruku, koja je posegla za mnom. Pamtio sam ga po tome, što se on najžučnije borio protiv toga, da bismo mati i ja dobili dio zemlje, koji je pripadao ocu, kad nas je otac ostavio.

— Ni moj ne bi ovako odgovarao.

— Vidi se, što znači i do čega dovodi, kad se

o djeci ne vodi briga. Tu je primjer, što se tada dešava. Da ne može biti boljega primjera!

Ali je došla djevojka, koja mi nije bila rođak, tek je voljela sa mnom razgovarati, kad se vraćala sa šetnje, ili polazila nju, pa me ona spasi i nastavi da ide uz mene uz vodu u neomeđeno, smeđe-sivo prostranstvo livada i pješčanika.

— I nije lijepo da ostavljaš mater samu, — upozorila me je ona.

U nju sam vjerovao i njoj sam rastumačio, kako zapravo stoji stvar s materom i mojim izbivanjem, a ona je kod spominjanja očeva imena zašutjela. Tada je rekla jako uvjereno:

— Da; s ocem se ne trebaš ponositi!

— Ne! — ponovio sam ja.

Zatim je ona kašljala, a i ja sam kašljao, pa mi je rekla još tiše i povjerljivije:

— A možda si zaista preblizu materi: još si tako mlad. I tužno je, kako te je rano život zahvatio lakomim, halapljivim čeljustima. Ali uza sve to, budi uz mater. Nemoj čak ni oca mrziti. To je tako teško i bolno s vama, kao kad jako dugo, mokro i strpljivo kiša pada i ne će da prestane.

Nisam ništa odgovorio djevojci, iako mi se učinilo, da u mnogome nema pravo, osim u onome o materi. Naš život ipak nije nalikovao padanju kiše, nego prije svemu drugome. Djevojka je to gledala onako, kako je, za popodnevnih šetnja, gledala livade u cvatu i trešnje, mirisave zrelom, sočnom punoćom. A ona je trebala prisno prići, ako je htjela upućivati i savjetovati. Nikako nije imala pravo, makar se i uvrijedila. I slabo je pametno i utješno bilo ono, što je govorila, mislim. Tako slabo i tako prazno.

— Kasno je već, — rekao sam.

— Ti idi! — odgovorila je tada, pa je bez riječi zavinula uzduž pokošenih kukuruzišta i isušenih močvara, u kojima je vjetar povijao ispaljeno, žuto lišće šaša.

Vratio sam se i našao mater u teškom hropcu,

od koga joj se ispuniše oči gustim, slanim, smolastim suzama.

— Ti... moj! — počela je da rida, pa smo čitavu večer plakali u sobi punoj čame i uboštva, koja je plivala k završetku, kao lađa, koja konačno stiže u luku. Mjeseca nije bilo, tek su sućutno podrhtavali vrhovi krošanja, koje je dodirivao vjetar.

Upalio sam materi dvije svijeće, sa svake strane glave po jednu (to je bilo još posljednje, što sam joj mogao kupiti), pa sam tada sjedio sate i sate uz nju, u mrak i u svitanje, koje je zakrvavilo nebo. Izgledala je strana i tajanstvena, kao da je došla iz neke nepoznate zemlje, o kojoj uporno šuti, sa žutim, voštanim licem i trpko zgrčenim usnicama. Malo sam se i pribojavao tog njezinog mira, od kojega mi je bivalo hladno, ali uglavnom ona nije nikako djelovala na mene kao stvarni mrtvac, nego još uvijek potpuno životno, kao da samo spava, ili šuti, da se ne napreže za kašlja. Glasovi i ličnosti ljudi, koji su stizali da je pohode (mrtvu, a živu je nikada nisu ni gledali), nisu za mene imali nikakova značenja, čak ih ni nisam redovito zamjećivao. Odbijeno je bilo nešto od mene, jedan mi je dio tijela pao u bezdan, pa sam bio sasvim izmijenjen. Stvari su dobile drugi oblik, oprečan prijašnjem, a u pozadini iza njih svuda se nazirala pakosna, žuta lubanja u vrbiku, kroz koju vrve mravi.

Izašao sam na cestu i pustio, da me vidici miluju, kad matere nemam, da to ona čini, da me zovu i mame i da mi turobno šapću o slikama, koje se vrte i gube sa svakim novim korakom, upravljenim naprijed. Iza sebe sam ostavio samo šuplje riječi bez značenja i vrijednosti.

— Idem.

Nitko me nije pitao, kuda idem i zašto idem. Mati je nepomično gledala u neodređeno i nije polagala nikakovu pažnju na moje postupke i riječi. Oči, kao da su joj čemerno slutile gmizanje i gnijezdenje smrti kroz sebe i u sebi, tek su postajale

sve staklenije i bešćutnije. Nikoga nije bilo iza mene.

— Idem.

Šutnja je otala nepokidana. Čak sam posumnjao i u stvarnost svoga glasa. Moguće sam samo htio da govorim, a nisam govorio, ili sam već zaboravio govoriti?

Ponovio sam:

— Idem i ne ću se vratiti. Zašto da se vratim? Svega mi je, iskreno, dosta. Ipak, da li je ovo već jesen?

Drumom iza mene došao je veseo, smiješan čovjek, koji isto tako baš ništa nije imao.

— I ja idem, — rekao mi je on.

— Već dugo?

— I mnogo.

— A na kako dugo?

— Dok sve ne svrši. Svi se putovi moraju svršiti, ali je uvijek dobro, dok se ne svrše. Jesen je, jesen, ako baš želiš da znaš.

— Tako.

Kasnije smo šutjeli i šutke išli dalje. Čovjek je ustanovio da poznaje moga oca. Odgovorio sam mu, da nemam i da ne ću da imam nikakovih veza s ocem, jer je on bio takav i takav sa mnom i s materom, dok je još bila živa. Nije bilo dosadno, jer sam doznavao dosta novih stvari, koje su izazivale živo zanimanje, a o kojima je čovjek znao okretno pripovijedati. Već daleko od kuća i poznatih predjela, kad smo i šume obišli, stao sam i osjetio, kako ipak nisam smio otići. I misao oštro krene prema praznoj sobi, u kojoj, ostavljena i mrtva, plače mati.

Tada čovjek metne ruku na moje rame:

— Idi, ako baš želiš, ali i ne moraš. Put vijuga dalje i bez nas, neumorno, a tuga će te pratiti na njemu, kao i uz mater. To je jednako neizlječivoj bolesti. Ne, zbilja ne znam, zašto da se vratiš.

Zemlja je teško mirisala iščekivanjem zime i venjenjem prezrelih plodina, koje su svuda osta-

vljale tragove. U mirisu tog naslućivanja otkrih sebe, kako gledam u mrak budućnosti, a ruka mi dršće od neodlučnosti. Kušah da izmjerim, do kuda seže moja hrabrost i pustolovnost, ali se brzo okanih toga. Čovjek zapuši. Cesta zazove. Ču se u dubljini hrastika roktanje svinja, koje su rovale bogatim gomilama žira. Lice očevo izroni iz titranja blijedog, kosog sunca i primače se mojemu riđom, tvrdom bradom. Kad nestade i njega, vjetar podiže mali oblak prašine, koji odijeli čovjeka od mene. Pa žurno podoh dalje, ispred njega.